

Fig. 1. Kirken set fra sydvest. HW fot. 1998. - *Die Kirche von Südwesten*

SKJERN KIRKE

Historisk indledning. Byen, der fik købstadsrettigheder 1957, ligger ved nordsiden af Skjernåens brede dal nogle fa kilometer før åens udmunding i Ringkøbing Fjord. I det gamle Skjern sogn, som var en del af Bølling hrd., samlede bebyggelsen sig oprindelig på de nordlige brinker tæt ved Skjern Bro, nævnt første gang i kilderne 1338.[1] Her passerede store dele af trafikken til og fra det vestlige Nørrejylland, og den nu forsvundne Skjern Brogård fungerede som kro og opkrævningssted for bropenge. Kirken er rejst på hedesletten et par kilometer nord for det gamle overgangssted, ved et mindre vandløb, Kirkeåen, som sammen med Ganer Å strømmer ud i Skjern Å. Efter anlæggelsen af landevejen mellem Varde og Ringkøbing 1850 udviklede området nord for kirken sig i de følgende år til en lidt større bebyggelse, og 1875 blev Skjern station på den vestjyske længdebane, fra 1881 med forbindelse til Herning og Århus. Stationsbyens tilvækst førte 1915 til en udvidelse af kirken.

Før reguleringen af Skjern Å 1962-69 løb åen nordligere i dalen. Den dannede til dels det søndre sogneskel og udgjorde i middelalderen grænsen mellem Varde syssel og Hardsyssel. Stedets strategiske betydning blev understreget af det kongelige slot Lundenæs,[2] hvis voldsted er bevaret i engene øst for byen. Lundenæs len udgjorde sammen med Bøvling

len de to vigtigste administrationscentre i det gamle Hardsyssel og omfattede ved middelalderens slutning Bølling, Ginding, Hammerum og Hjerm herreder. Lenets brevkiste opbevaredes i kirken (jfr. †kiste), og her havde lensmændene deres herskabsstol, kaldet 'kongestolen'; flere af dem satte deres præg på kirkens bygning og indretning, således Erik Krabbe (1549-64), som forlængede koret og indsatte nye stolestader.[3] Efter lenets nedlæggelse og slottets afhændelse til private herremænd 1661 kom også flere af disse til at gøre sig gældende ved kirkens udstyrelse.

Kirken nævnes første gang o. 1350, da Ribe Oldemoders kirkeliste anførte »Skyerne« med en afgift på 6 skilling sølv, hvilket placerer den blandt de fire højst takserede i Bølling hrd.[4] Kirken regnedes som kongens, indtil patronatsretten (med kaldsretten) 1661 blev overdraget til den nye ejer af Lundenæs, Peter von Uffeln og arvingerne efter Domenicus og Johan von Uffeln i Hamborg.[5] Kirken fulgte herefter Lundenæs gods, som 1710-71 var stamhus for slægten von Bülow (jfr. †altersølv, †alterklæder, alterstaffering 1716 og †gravskjold). 1780 købtes Lundenæs med Skjern kirke af Niels Hansen til stamhuset Lønborggård, og de to gårde havde herefter fælles ejer. Kaldsretten blev 1793 igen overdraget til kongen.[6] I forbindelse med udparcelleringen af Lundenæs solgte kammerherre Chr. F. O. Benzon 1821 en mindre del af kirketienden til sognemændene (jfr. klokkeindskrift 1841), mens størsteparten (13/16) forblev under Lundenæs. Efter Lundenæs' endelige udstykning ved midten af 1800'erne tilhørte hovedparten af kirketienden Lønborggård, indtil proprietær Ernst C. Tranberg efter lange forhandlinger afhændede sine tiendeandele, hvorpå kirken overgik til selveje 1914.[7]

Ved klokkeskatten 1526-28 måtte kirken afgive en stor klokke (jfr. †klokke nr. 1). - Sognepræsten Christian Vind klagede 1545 til kongen over, at hans præstegård blev bebyrdet med 'gæstning, ægt og anden besvær' af alle og enhver, der drog forbi. Han modtog et beskærmelsesbrev, som forbød, at der blev krævet mere af ham, end hvad andre sognepræster skulle yde.[8] Et tilsvarende brev udstedtes 1560 til hans efterfølger Gregers Jensen.[9] - Ifølge sognepræsten Iver Gregersen Hemmets indberetning 1638 passerede al færdsel fra Ribe og Varde til Thy, Vendsyssel og Viborg over Skjern Bro.[10]

En nu forsvundet, kalkmalet indskrift (s. 545) meddelte, at der 1603 døde 107 mennesker af pest i

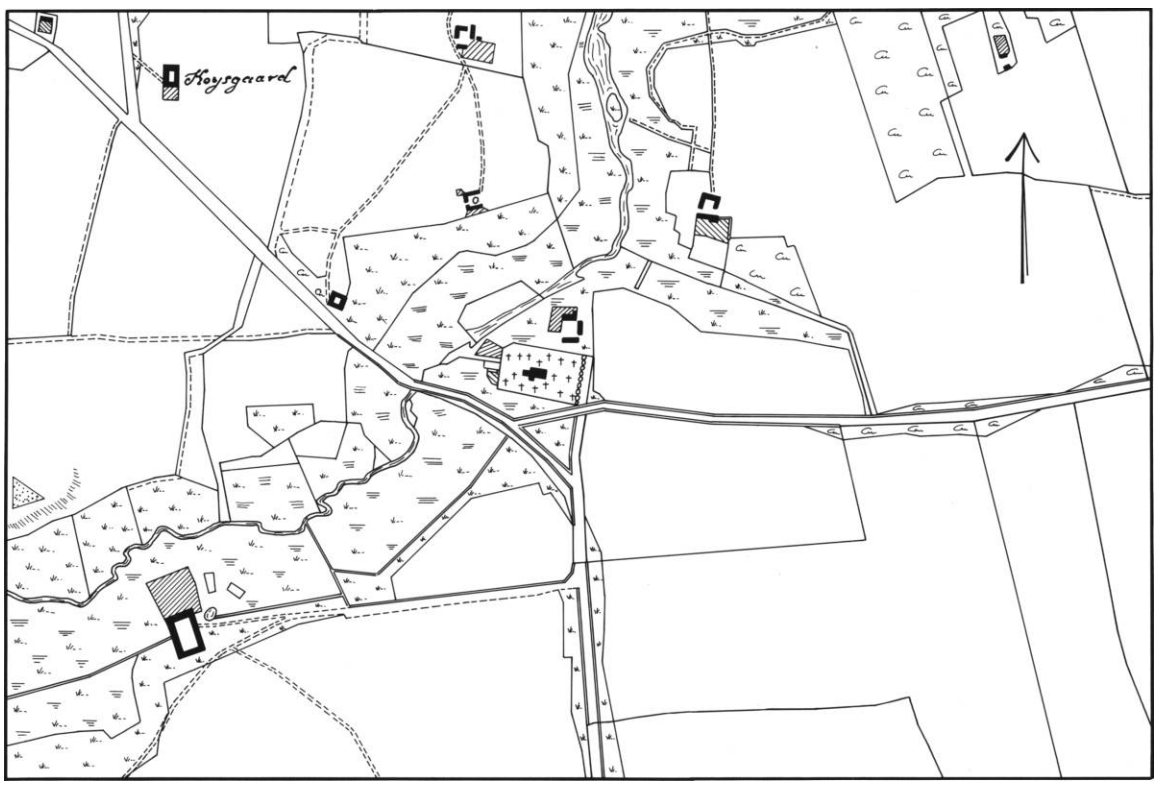

Fig. 2. Udsnit af matrikelkort af Vester Skjern birk, målt 1789 og kopieret 1851. 1:10.000. - *Ausschnitt aus der Katasterkarte über den Gerichtsbezirk Vester Skjern, Vermessung 1789, Kopie 1851.*

Fig. 3. Skattefund fra svenskekrigene 1657-60. Skatten, der fandtes i skibets nordmur 1915, har tilhørt sognepræsten Iver Gregersen Hemmet (s. 533). Lennart Larsen fot. 1988. - *Fund aus den Schwedenkriegen 1657-60. Der 1915 in der Nordmauer des Schiffs gefundene Schatz gehörte Gemeindepfarrer Iver Gregersen Hemmet.*

sognet. - Ved biskop H. A. Brorsons visitats 1744[11] klagede præsten Just Frederik Hammerich og den pietistisk vakte Mikkel Knude[12] over en kro, som herskabet på Lundenæs havde anlagt ved kirken. - Degnen lod 1791 kirken rengøre både ved de tre højtider og ved andre lejligheder.[13]

Skattefund fra 1657-60 (fig. 3). Under nedbrydningen af den østlige del af skibets nordmur fandtes i febr. 1915 en skat, som må være gemt under svenskekrigene og har tilhørt den nævnte Iver Gregersen Hemmet, præst 1633-71, og hans hustru. Fundet består af fire hængesmykker, de to af guld, syv guldfingerringe og syv danske og tyske sølvmønter samt to sølvmedaljer, hvoraf den yngste er slået i Bremen 1648. I et af hængesmykkerne, med Jesumonogram, er udsparet initialerne »IGH« for Iver Gregersen Hemmet. Fundet, der opbevaredes i et lille skrin af sort læder indsat i et smykkeskrin af bøgetræ, lå gemt i murlivet kun ca. 10 cm under bjælkelaget, hvor det i sin tid må være lagt ned fra kirkeloftet. Det opbevares i NM (inv.nr. D8661-71 og F.P. 1328).[14]

Valgmenigheden for Ringkøbing og Skjern benyttede 1923-58 kirken til gudstjeneste. Den grundtvigsk sindede valgmenighed havde egen præstebolig.

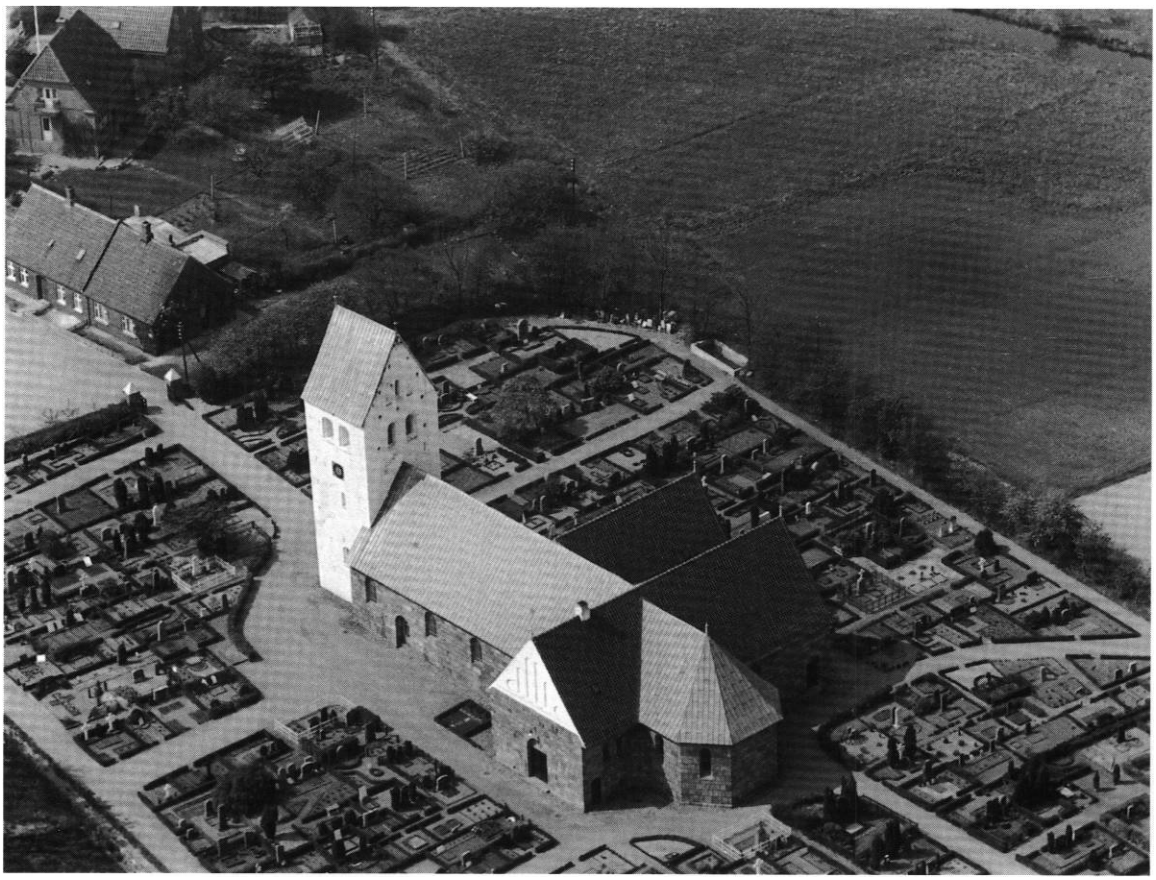

Fig. 4. Luftfoto af kirken og kirkegården set fra sydøst. Sylvest Jensen fot. 1947. - *Luftaufnahme der Kirche und des Friedhofs von Südosten.*

Kirken omgives i dag af bebyggelse til alle sider, bortset fra et engstykke nord for kirkegården ned mod Kirkeåen. Byens hovedstrøg, Vardevej, anlagt 1850, løber vest for kirkegården, som mod syd støder ud til vejen mod Ånum og Borris. Endnu ved begyndelsen af 1900'erne lå kirken næsten helt frit i landskabet, kun med en enkelt gård som nabo mod nord og med præstegården i engene mod sydvest ca. en halv kilometer længere nede ad åen.

Kirkegården har bevaret gamle skel mod syd, vest og nord, men er udvidet i flere omgange mod øst, første gang o. 1890 med et areal, som når frem til den nuværende Fredensgade.

O.1920 indviedes et selvstændigt afsnit øst for Fredensgade, og kirkegården her er o. 1967 yderligere udvidet mod øst, hvor man inddrog den tidligere dyrskueplads.[15] Kirkegårdens ældste afsnit (jfr. matrikelkortet fig. 2) var et langstrakt jordstykke, ca. 100x70 m, hegnet med jorddiger, som var sat med marksten på ydersiden. Ved udvidelsen o. 1890 blev østdiget flyttet, og stenene herfra kløvet og brugt i diget omkring det nye afsnit, og inden 1915[16] blev også stenene i de øvrige diger kløvet. Digerne er 1998 beplantet med asketræer i en bund af bøg og prydæbler (malus sargentii).

Indgange. Fra parkeringspladser i syd og vest er der adgang gennem nyere indgangspartier af granit, placeret på de gamles plads; også en nyere fodgængerlåge ud mod engen i nord synes at stå på sit oprindelige sted. Kirkegårdens tidligere hovedindgang, en muret *portal* (fig. 6) med køreport og dør, er bevaret sydøst for kirken, hvor den indtil o. 1890 indgik i østdiget lige ved sydhjørnet, hvorved den gav let adgang for

færdslen fra Ånum og Lundenæs. Portalen er opført o. 1878[17] og afløste da en ældre 'ligport', formentlig af samme senmiddelalderlige type. Den er i blank mur, tækket med tegl og har falsede, rundbuede åbninger,[18] som nu er uden fløje.

Af den gamle kirkegårds øvrige *†indgange* ('stetter') var også den vestre udformet som en *†portal* (fig. 12). Den var af munkesten, pudset og hvidtet, og tækket med tegl. Den rundbuede åbning var falset til begge sider.[16] Inden for portalen stod en pæl, som tidligere var forsynet med et drejeligt kors; nedrevet 1915.

Afsnittet øst for Fredensgade, 'den ny kirkegård', blev 1945 omlagt og beplantet efter forslag af havearkitekt C. Th. Sørensen.[19] Den seneste udvidelse 1967 mod øst er udformet efter forslag af havearkitekt C. Walbjørn Christensen, Holstebro. Indgangspartiet fra Fredensgade, en port flankeret af to låger mellem murede piller, er fra 1955 og tegnet af P. Ingolf Christensen.

Et *ligkapel* fra 1928 (fig. 5) i kirkegårdens østre afsnit er ligeledes opført efter tegning af P. Ingolf Christensen. Det er et teglhængt rødstenshus med blændingsprydede, kamtakkede gavle i nord og syd. Porten, der sidder i syd, er anbragt i et portalfremspring. Bygningen afløste et

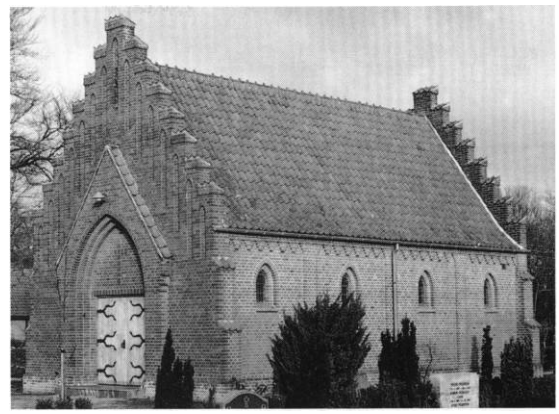

Fig. 5. Ligkapel, 1928, set fra sydøst (s. 535). NJP fot. 2000. - *Leichenkapelle, 1928, von Südosten.*

ældre *†ligkapel* fra o. 1900 på kirkegården øst for kirken, opført efter ønske af degnen. En tegning, der blev forelagt synet 1900, viste et hus på 15x10 alen (ca. 9,5x6,3 m).[15] - Et *nødtørftshus,* halvt nedgravet i kirkegårdens nordvestre hjørne, er bygget 1948 efter tegning af arkitekterne Ejvind og F. M. R. Draiby. - Det såkaldte '*kirkehus*' nord for kirkegården og vest for Fredensgade er opført 1978. Huset, der er af røde sten og har tegltag, rummer kontorer og samlingslokaler og er udvidet 1996. 1999 er uden for kirkegårdens nordøstre hjørne rejst et tømret *redskabshus* af sibirisk lærketræ.

Fig. 6. Kirkegårdsportal, fornyet o. 1878, set fra øst (s. 534). NJP fot. 2000. - *Friedhofsportal, erneuert um 1878, von Osten.*

BYGNING

Kirken, der 1915 er udvidet med nyt kor og en nordre udbygning (arkitekterne Johs. Magdahl Nielsen og Søren Lemche), er i sin kerne en romansk kvaderstensbygning, hvoraf kun de vestre tre fjerdedele af skibet er tilbage. Hertil er i senmiddelalderen føjet det bevarede tårn i vest og et †våbenhus foran skibets syddør, nedbrudt 1915. Det romanske †kor, som sammen med skibets østende blev revet ned 1915, var forlænget o. 1550, da også triumfmuren blev fjernet. Orienteringen har en mindre afvigelse mod syd.

Den romanske kirke (fig. 14), hvoraf nu kun dele afskibet er bevaret, var en anselig bygning, godt 26 m lang, med lige afsluttet kor. Planen, der kendes fra opmålinger 1883 og 1915, var regelmæssigt udstukket, idet korets østende dog afveg en smule mod nord. Koret var kun en anelse lavere end skibet og havde et relativt lille tilbagespring, ca. 0,6 m, i forhold til skibet. Udformningen var den traditionelle med døre i vestre del af skibets langmure og højtsiddende vinduer, oprindelig vist i alt syv, fordelt med tre i koret og fire i skibet. Den bevarede syddør, en rundbuet portal, vidner om romansk arkitektur af en vis kvalitet.

Materialer og teknik. Skibet er, som det også var tilfældet med det nedrevne kor, opført af veltildannede *granitkvadre,* mange med et rosa skær, hvilende på en *sokkel* med skråkant. Facaderne består af 13 skifter, hvor de største formater er brugt forneden; det nederste skifte er 55 cm højt (svarende til 2 jyske fod). Bagmurene, som nu dækkes af et tykt lag puds, er af rå marksten, der også er brugt som fyld i murkernen.

Skibets to tilmurede *døre* er anbragt en smule forskudt i forhold til hinanden. Den søndre var i brug til 1915, mens norddøren formodentlig er lukket allerede i ældre tid. Den smukt udførte syddør (fig. 9), der nu står som en blænding i det ydre, er rundbuet og udvendig falset; det forkrøbbede sokkelprofil løber af mod karmstenene, som danner døranslaget. Karmene er i begge sider sat af to sten, hvoraf de nederste måler 142 cm i højden. Døren har kilestensstik såvel i falsen som i selve lysningen. Indvendig var åbningen vandret afdækket og havde retkantede karme, før den 1915 blev lukket med kvadre. Også i den vandret afdækkede norddør (fig. 10) er skråkantsoklen ført rundt om hjør-

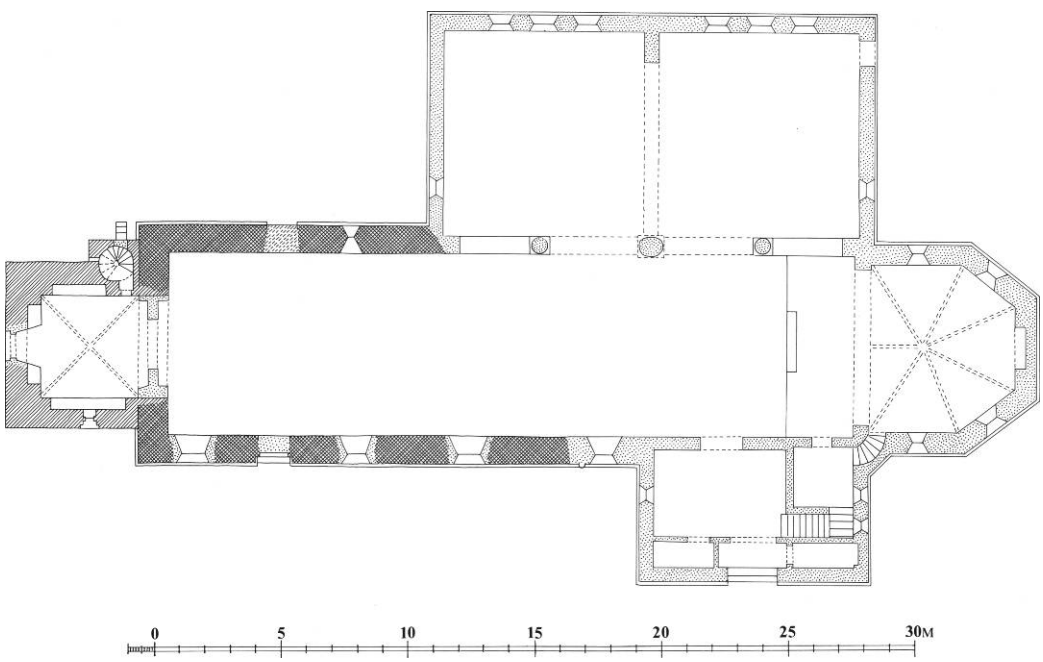

Fig. 7. Plan 1:300. Efter Jens Vilhelmsen og Aage Kristensen 1979, suppleret af NJP og tegnet af MN 2000. - *Grundriss.*

Fig. 8. Kirken set fra sydøst. Jesper Weng fot. 2000. - *Die Kirche von Siidosten.*

nerne. Karmene består af hjørnehuggede bygningskvadre, fire skifter i hver side. Den usædvanlige overligger (fig. 57) er en billedsten med omløbende rundstav, som efter alt at dømme oprindelig har været tænkt som gravsten (se gravsten nr. 1). Højden, 35 cm, svarer til bygningens femte skifte. Stenen og murværket forekommer naturligt afpasset, og billedstenen er derfor ikke nødvendigvis sekundært indsat, men kan meget vel fra første færd have tjent som overligger. Døren er tilmuret med kvadre.

Af skibets rundbuede og dobbeltsmigede *(†)vinduer* er i nordsiden bevaret det vestre (af to). Det er 73 cm bredt, målt i murflugten. Karmene er dannet af rejste kvadre, den østre svarende til højden af tre bygningsskifter, mens den monolite overligger i vest er ført et halvt skifte længere ned. Også sålbænken, der sidder i andet skifte over norddørens overligger, er udført i én sten. †Vinduet øst herfor, som forsvandt ved ombygningen 1915 (jfr. fig. 17), var retableret i sin romanske skikkelse i forbindelse med en omsætning 1889. Den runde bue var udført i to sten. På opmålingen 1883 (fig. 15) ses på samme sted et nyere og større vindue.

Billedkvader. Østligt i skibets sydmur indgår et reliefhoved, flyttet hertil 1915 fra korets sydside. Det frontale menneskehoved, 25 cm højt, har spidst hageskæg, runde øjne og på tindingerne dyreagtige, vandret liggende ører.

I det *indre* står skibet - som tidligere også det nedrevne kor - med fladt træloft, nu med bræd-

Fig. 9. Skibets syddør (s. 536). NJP fot. 2000. - *Südtür des Schiffs.*

derne hvilende på bjælkerne, tidligere sømmet på undersiden.[15] I vestenden er bevaret fem ældre bjælker. Af fotografier fra o. 1900 fremgår det, at lofterne da var malet i felter.

†Kor. Ved nedbrydningen 1915 var kun korets langmure i behold, idet østgavlen såvel som triumfmuren (=korets vestmur) var fjernet i forbindelse med en udvidelse ved midten af 1500'erne (se ndf.). Koret synes oprindelig at have haft i alt tre *vinduer,* ét i hver side, hvoraf 1915 kun nordvinduet var i behold; hertil kom et lavtsiddende 'spedalskvindue', vestligt i sydsiden. Nordvinduet, der havde monolit overligger og sålbænk, målte 151x67 cm i udvendig murflugt, og bunden lå 246 cm over soklen. Under nedbrydningen 1915 fandtes i forlængelsens murliv to romanske overliggere, der må stamme fra korets vinduer. Det såkaldte *spedalskvindue* (fig. 60), vestligt i korets sydmur, undersøgtes 1915 af Chr. Axel Jensen. Det stod da indvendig som en lille rundbuet og smiget blænding med bund kun 68 cm over bræddegulvet, svarende til ca. 120 cm over korets oprindelige pikstensgulv; udvendig var alle spor gået tabt. Vinduet målte 97x75 cm i murflugten, lysningen kun 34x11 cm. Smigene og den noget uregelmæssige rundbue var muret af små rå sten i kalkmørtel. Vinduets lave placering forklares med, at nadveren skulle kunne rækkes ud til spedalske og ekskommunikerede, som var forment adgang til kirken og måtte stå udenfor på kirkegården.[20]

†Billedkvadre. I korets nordside sås en kvader med økseformet fordybning, mens to andre kvadre havde dels et 'fodaftryk', dels en lille skævt anbragt, firkantet fordybning, 7x11 cm.

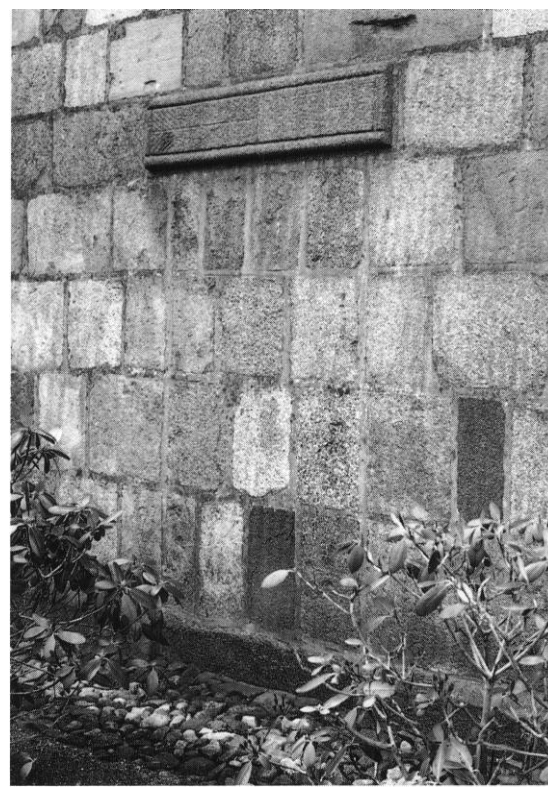

Fig. 10. Skibets tilmurede norddør. Overliggeren (jfr. fig. 57) er formodetlig en romansk gravsten (s. 536, 570). NJP fot. 2000. - *Die zugemauerte Nordtür des Schiffs. Tiirsturz (vgl. Abb. 57) ist vermutlich ein romanischev Grabstein.*

Middelalderlige tilføjelser og ændringer. Tårnet er opført o. 1500, og senmiddelalderligt var formodentlig også det nedrevne våbenhus foran skibets syddør. Af de omdannede og udvidede *vinduer,* der ses på opmålinger 1883 (fig. 15), synes i det mindste to i sydsiden, ét i koret og ét østligt i skibet, at have haft senmiddelalderlig karakter med mangefalsede, indvendige sider.

Tårnet ved skibets vestende er rejst af munkesten i munkeskifte. Nederst indgår ét til tre skifter granitkvadre fra skibet, og i nordsiden er der yderligere brugt spredte kvadre et stykke op i mellemstokværket. Østmuren hviler på skibets gavl, hvis øverste spids (svarende til partiet over hanebåndene i skibets tagværk) er fjernet forud for byggeriet. Tårnets frie facader, navnlig syd- og vestsiden, er skalmuret med mindre sten, og vestre gavltrekant er helt ommuret.[21]

Tårnrummet, der siden 1915 tjener som indgangshal, åbnede sig tidligere mod skibet med en rund bue, som 1915 blev lukket med en skillemur med en dobbelt fløjdør. De øvrige sider optages af svagt spidsende, halvanden sten dybe sparenicher, hvoraf den nordre af hensyn til trappen er noget smallere end de øvrige. Rummet dækkes af et samtidigt krydshvælv med kvartstensribber, som udgår fra hjørnerne og mødes i en firkant. På oversiden er der helstens overribber med trappetrin. I sydmuren er et lille fladbuet vindue, falset i det udvendige og med lige karme indvendig. Et tilmuret vindue i vest, som endnu spores i det ydre, var ifølge opmålingen 1883 (fig. 15) falset til begge sider. En dør herunder, hugget igennem muren 1889,[15] er rundbuet og indvendig smiget. Ved synet 1862 ønskedes, at tårnrummet, der brugtes som †*materialrum,* blev afskilret fra skibet. Skillevæggen blev dog i første omgang ikke til noget, i stedet blev tårnrummet tømt for materialer. 1882 opsattes en trævæg i flugt med skibets vestvæg, efter at nogle sognebørn - formodentlig for at forhindre træk - havde tilbudt at lade en væg opsætte for egen regning. Denne 'bræddebeklædning i tårnbuen' ønskedes fjernet igen 1910 - nu for at skaffe flere siddepladser i kirken, men væggen opretholdtes dog til 1915, da den afløstes af den nuværende skillemur.[15]

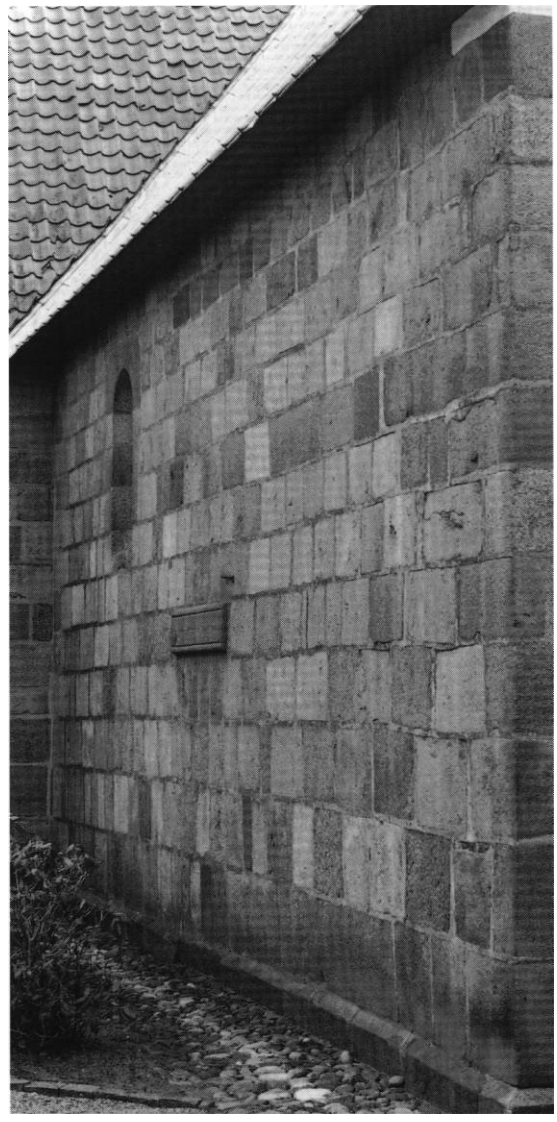

Fig. 11. Skibets nordmur set fra vest. NJP fot. 2000. - *Nordmauer des Schiffs von Westen.*

Man kommer op i tårnet ad en spindeltrappe i et trappehus ved nordsiden med adgang fra tårnrummet gennem en fladbuet dør, kun 57 cm bred. Døren er genåbnet 1915, efter at den i en periode, fra før 1862,[22] havde været tilmuret, mens der var adgang til trappen gennem en råt gennembrudt udvendig dør i trappehusets nordside, som igen er tilmuret 1965.[15] Trappen, der delvis ligger i tårnets murliv, har en tynd, rund spindel, som er muret af formsten. Den udmunder i højde med hvælvkapperne i en noget ure-

Fig. 12. Kirken set fra vest med †kirkegårdsportal, nedrevet 1915 (s. 535). Chr. Axel Jensen fot. 1915. - *Die Kirche mit †Friedhofsportal von Westen, Abriss 1915.*

gelmæssig dør, hvis fladbue er muret med et løberskifte over et rulskifte. Mellemstokværket optages af rundbuede, helstens dybe spareblændinger, hvoraf den vestre er udmuret. Etagen får lys gennem to fladbuede glugger, én i syd og én i nord, som indvendig omgives af yngre forstærkninger. Øverst i mellemstokværket såvel som i klokkestokværket ses hullerne efter et bjælkelag (bygningsstillads?) med diagonalt stillede bjælker. Klokkestokværket har to rundbuede og falsede glamhuller i hver side, bedst bevaret i øst. De to vestre er ommuret og står nu uden false. Tårnet dækkes af et blyklædt sadeltag med gavle i øst og vest, hvoraf den østre har bevaret sit udstyr med tre rundbuede højblændinger under to vandrette savskifter, mens den vestre, der er ommuret fra og med glamhullerne, prydes med to vandrette bånd. I begge gavle, der indtil 1971[13] var præget af de mange åbne bomhuller, er en rundbuet glug. Gavlene indfattes af de hvidtede spær med synlige spærsko og -stivere. Tårnets profil fremhæves af gavlspidsernes blyklædte 'brande', endende i en flad knop.[23]

†*Våbenhuset* foran skibets syddør (jfr. fig. 13), nedrevet 1915, var en lille teglhængt bygning, opført af munkesten i munkeskifte over en syld af rå marksten.[16] Murene bar præg af mange reparationer, og galvtrekanten var af små mursten. Den fladrundbuede dør var falset til begge sider og forstyrret ved dørfløjens flytning til ydersiden. Rummet fik lys gennem lige afdækkede glugger, én i hver langside, udhugget i 1860'erne.[15] Langs østvæggen fandtes en muret bænk, og en lignende var borthugget ved vestvæggen. Det flade bjælkeloft var ligesom tagværket fornyet i nyere tid.

Eftermiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Ifølge indskriften på en nu forsvundet stolegavl (jfr. s. 560f.) 'lod velbyrdig mand og gudfrygtig herre Erik Krabbe' kirken forlænge. Han var lensmand på Lundenæs 1549-64, og arbejdet, der må henvise til korets forlængelse, er formodentlig udført o. 1558, hvilket årstal også var udskåret på stolegavlen. Nedbrydningen af triumfmuren lader sig ikke direkte knytte til korets forlængelse, men det forekommer sandsynligt, at den er fjernet ved samme lejlighed.

†*Korforlængelsens* flankemure var opført af granitkvadre, som må stamme fra den romanske gavl, hvis fundament 1915 blev påvist 7,5-8,7 m øst for triumfmuren. Den nye gavl, ca. 4 m længere mod øst, var af røde mursten (27x13x6 cm) muret i krydsskifte på en sokkel af kløvede kampesten. Muren, der var to sten dyb, savnede åbninger. Korforlængelsen havde 1883 i syd to tætsiddende, umage åbninger (jfr. fig. 15).

†*Triumfmuren* var brudt ned fra tagryggen til fundamenterne, så kun yderhjørnerne stod tilbage. Indvendig udfyldtes hjørnerne i hver side 1881 med en skorsten. Borttagning af triumfmure i tiden efter reformationen kendes flere

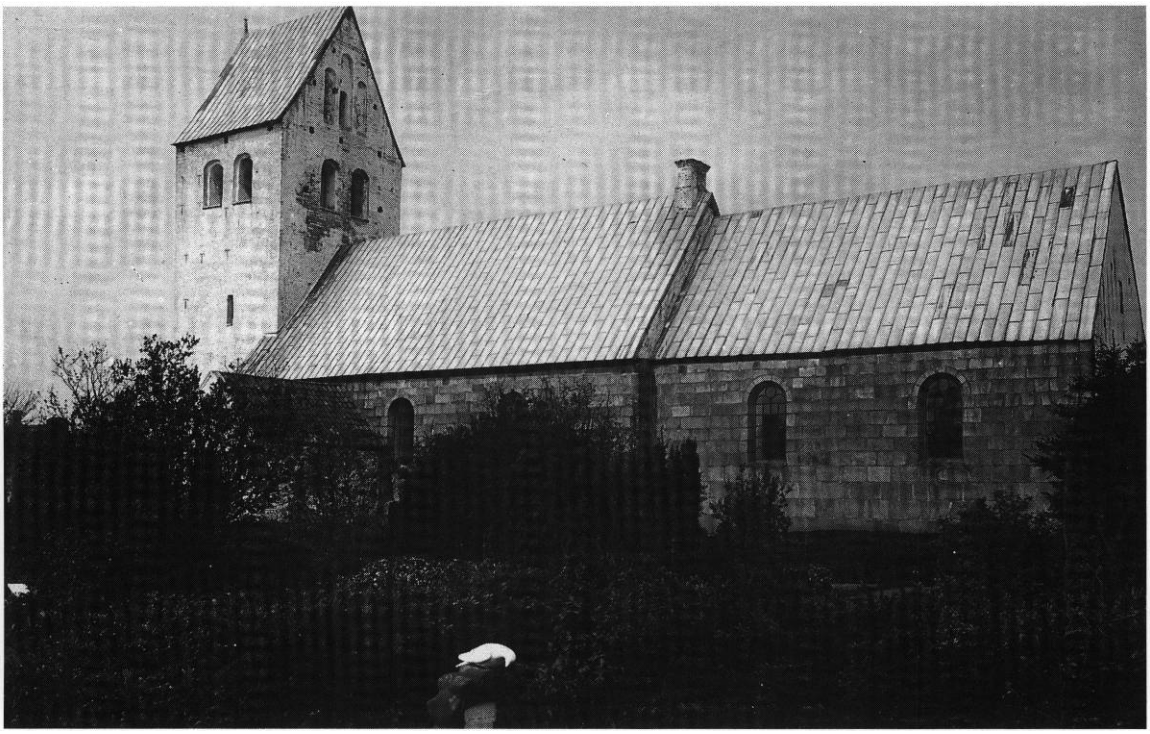

Fig. 13. Kirken set fra syd før ombygningen 1915. - *Die Kirche von Süden vor dem Umbau 1915.*

steder, bl.a. i Brejning (Bølling hrd.) 1581, i Herning †kirke 1593 (jfr. s. 471) og i Hunderup o. 1569 *(DK Ribe* 3172).[24]

Vedligeholdelse og reparationer. Ifølge kirkesynet 1700 var blytaget overalt godt og uden 'bræk', murene 'fattedes sømning' (fugning), og træloftet behøvede 'en ringe hjælp', men ellers sås ingen 'brøstfældighed'.[25] Biskop Mathias Anchersen beskrev 1737 kirken som 'en stor, skøn og velprydet kirke',[26] og også 1791 fandt synet den i en meget god stand. Bygningen var da få år tidligere repareret både ud- og indvendig.[13] 1865 lagde man bræddegulv i hele koret, og gulvet i stolestaderne blev omlagt med mur-

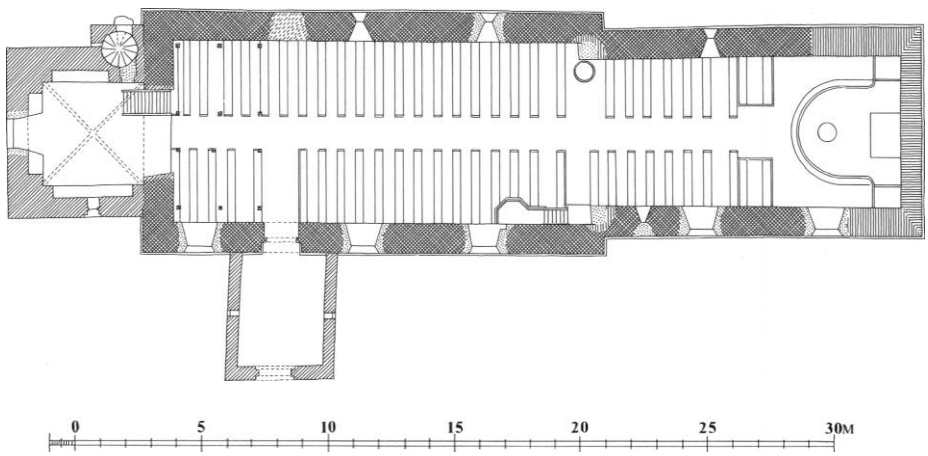

Fig. 14. Møbleret plan 1:300 af kirken før ombygningen 1915. Tegnet af MN 2000 efter usigneret plan 1915, suppleret af NJP. - *Grundriss der Kirche, möbliert, vor dem Umbau 1915.*

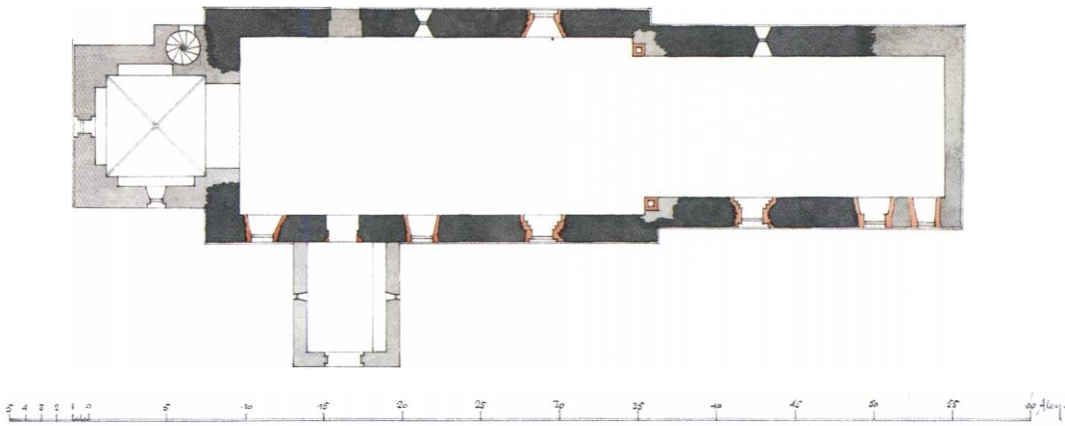

Fig. 15. Plan 1:300 af kirken før udvidelsen. Erik Schiødte 1883. - *Grundriss der Kirche vor dem Ausbau.*

sten. 1883 afrensedes facaderne i kor og skib for hvidtekalk. - De væsentligste ændringer ved kirken forud for ombygningen 1915 skyldtes en *hovedreparation 1889-90*, hvorunder store dele af kvaderstensmurværket blev omsat, og vinduerne blev udvidet og forsynet med rundbuede *støbejernsrammer,* to i korets sydside og tre i skibets, alle indfattet af nyhugne granitkvadre.[15]

Tagbeklædning. Tagene var før 1915 overalt tækket med bly, undtaget våbenhuset, som havde tegltag.

Ombygningen og udvidelsen 1915-16 gennemførtes efter at kirken i længere tid ikke havde kunnet rumme den voksende menighed. Kirkegangen øgedes yderligere i disse år som følge af vækkelsernes frembrud.

For at dokumentere pladsmanglen og lægge pres på den private kirkeejer gennemførtes 1904 en optælling af kirkegængerne. Denne viste, at der mellem påske og trinitatis gennemsnitlig var 568 i kirke, og det i et rum, som kun havde 300 siddepladser.

Efter et foreløbigt tilsagn fra biskop og ministerium om at ville støtte en udvidelse af kirken blev projekteringen i sommeren 1909 overgivet til arkitekt Johannes Magdahl Nielsen.[27] Han afleverede i oktober 1909 foreløbige tegninger og overslag, og disse blev i det store og hele bestemmende for byggeriet.[28] Den væsentligste ændring vedrørte materialerne. I første overslag regnede arkitekten med mure af teglsten, men 1911 tilbød landboerne at skaffe kampesten til byggeriet på betingelse af, at stationsbyens be-

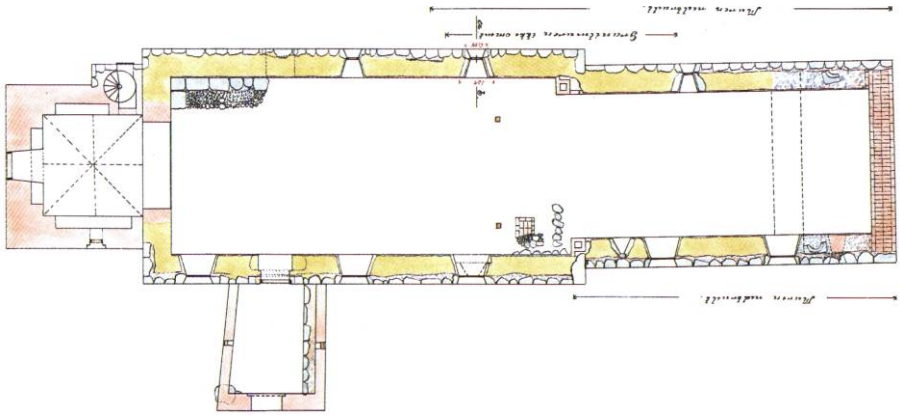

Fig. 16. Plan 1:300, tegnet under kirkens delvise nedbrydning 1915 af P. Ingolf Christensen. - *Grundriss, gezeichnet zur Zeit des Teilabrisses der Kirche 1915.*

boere ville bekoste tildannelsen til kvadre. I november 1912 frasagde Magdahl Nielsen sig opgaven, hvorefter det blev overladt til arkitekt Søren Lemche at 'forestå ombygningen på grundlag af det udførte forslag'. På det tidspunkt var tilvirkningen af de mange kampesten, der var samlet omkring kirken, allerede i gang. Dette arbejde, der strakte sig over to år, blev udført af den svenskfødte stenhugger Gustaf Jonsson.

Søren Lemche, der benyttede P. Ingolf Christensen som konduktør, fremsendte 7. januar 1915 en beskrivelse af arbejdet, som dannede grundlaget for licitationerne. Mens gudstjenesterne midlertidigt var henlagt til missionshuset, nedrev man i løbet af vinteren og foråret 1915 kirkens østende og gik i gang med udvidelsen. Arbejdet afsluttedes i hovedsagen inden jul, dog manglede en del af inventaret. Det nye kirkerum blev indviet 4. søndag i advent 1915.

Ved ombygningen forlængedes kirken betydeligt mod øst, hvor der opførtes et nyt korparti, jævnbredt med skibet og med tresidet afslutning. Samtidig tilføjedes en stor nordre udbygning med to selvstændige gavle ('korsarme', 'kapeller') og en forhal i syd med hovedindgang og et ovenliggende galleri, bestemt for orglet. De nye afsnit, hvoraf kun det afvalmede korparti er blytækt, mens korsarmene har tegltag, er rejst af nyhugne kvadre over en skråkantsokkel svarende til kirkens oprindelige. Af de teglmurede og hvidtede gavltrekanter[29] optages den søndre af rundbuede højblændinger mellem cirkelblændinger over et savskifte, de nordre af mindre blændinger, ligeledes over et savskifte. Gavlene og koret prydes af blyklædte 'brande', inspireret af dem på tårnet.

Begge de rundbuede portaler, i søndre korsarm og i østsiden af nordre udbygning, dækkes af reliefhugne tympana, i syd med et kors flankeret af alfa og omega, i nord et anker flankeret af to fisk. Vinduerne er rundbuede og smigede, nordsidens store åbninger er trekoplede. I det indre åbner det hævede og sekskantede korparti sig mod det forlængede skib med en stor rund bue. Den nordre udbygning åbner sig mod skibet med fire rundbuede arkader, der bæres af tre solide, runde piller af granit. Af disse er den midterste, der rejser sig fra gulvniveau, kraftigere end de øvrige og oval i planet, mens de flankerende piller hviler på murede plinte. Koret dækkes af et syvdelt ribbehvælv, mens den øvrige kirke har trælofter med synlige bjælker.

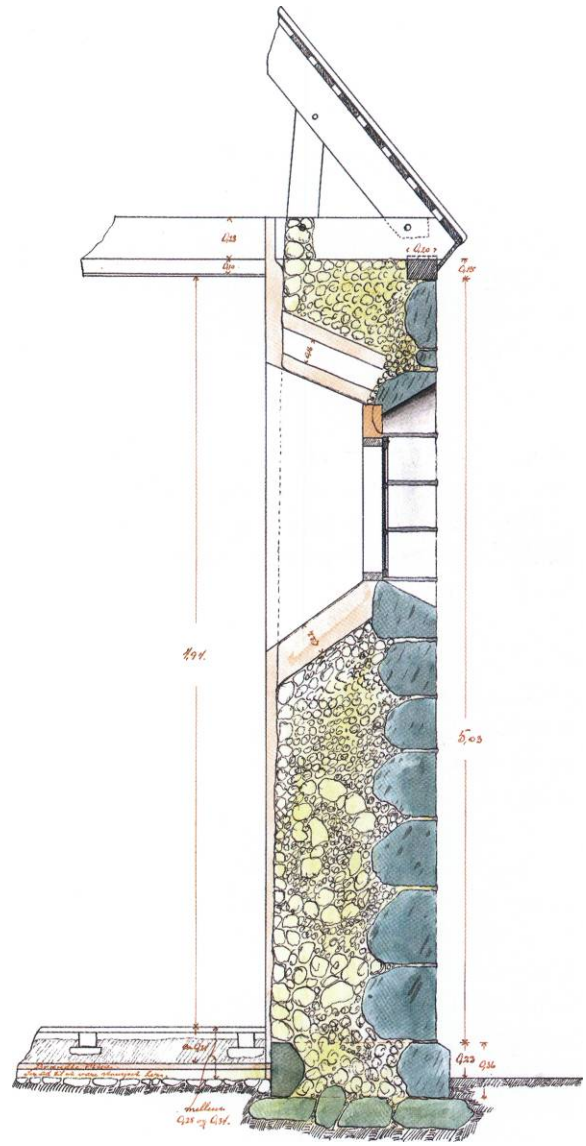

Fig. 17. Snit 1:50 gennem skibets nordmur set mod vest med det østre rekonstruerede vindue. Tegnet ved murens nedbrydning 1915 af P. Ingolf Christensen. - *Schnitt durch die Nordmaur des Schiffs von Westen mit östlichem rekonstruiertem Fenster. Gezeichnet zur Zeit des Teilabrisses der Kirche 1915.*

Fig. 18. Kirken set fra nord. HW fot. 1999. - *Die Kirche von Norden.*

Disse ligger i samme niveau som skibets gamle loft, og i vestenden indgår som nævnt ældre egebjælker.

Kirken står efter ombygningen i blank mur med undtagelse af teglstenspartierne (tårnet og gavltrekanterne), der er hvidtede. Indvendig er væggene hvidtede. Ved en indvendig istandsættelse 1961-62, hvorunder varmeaggregaterne blev udskiftet, blev gulvet belagt med fliser af kalksten. Loftsbjælkerne er malet røde, brædderne grå.

Tagværker. I skibet er kun de to vestre spærfag gamle. De har to lag hanebånd med bladede og tappede samlinger samt korte, lodrette stivere. Efter aftryk i vestgavlen at dømme har skibet oprindelig haft en noget lavere taghældning. I tårnets tagtømmer, der er flikket til flere tider, indgår ældre, genanvendte spær med diagonalt anbragte udstemninger.

Opvarmning. Kirken har siden 1961 haft fjernvarme, der afløste et centralvarmeværk fra 1915. Det gamle kirkerum var uden opvarmning, indtil der 1881 opstilledes to kakkelovne, én i hver side af koråbningen.[13]

GLAS- OG KALKMALERIER

Korets fire vinduer smykkes af *glasmalerier* fra 1917,[30] der ifølge signaturer i det nordre vindue er udført af glarmester Carl Møller efter udkast af Axel Hou. Vinduerne optages nederst af bevingede evangelistsymboler med påskrifter (fra nord): »Sanct Matthæus, Sanct Marcus, Sanct Lucas, Sanct Johannes«. Herover ses i samme rækkefølge: Jesu fødsel (Maria med barnet og hvilende okse), Jesu dåb, Jesus på korset mellem Maria og Johannes og Opstandelsen.

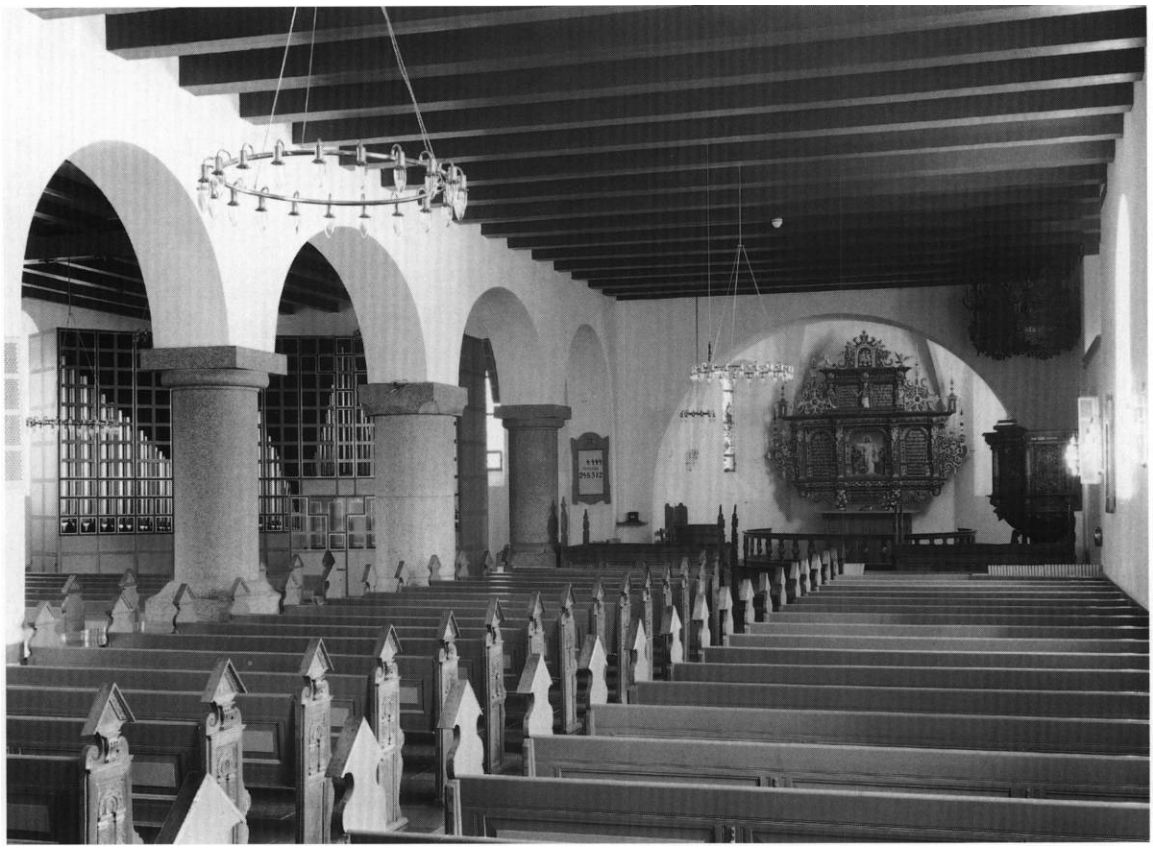

Fig. 19. Indre set mod øst. HW fot. 1998. - *Das Kircheninnere gegen Osten.*

†Kalkmalerier. Frem til kirkens ombygning 1915-16 rummede den enkelte efterreformatoriske dekorationer, som aldrig havde været overkalkede.

1) Ældre end 1603, rester af indskrift, konstateret 1915 under nedenstående indskrift (nr. 2) på skibets nordvæg.

2) O.1603. Vestligt på skibets nordvæg ved pulpituret fandtes en malet *pesttavle* med indskriften: »I Aaret 1603 døde her i Menigheden i en Tid af 3 Maaneder 107 Mennesker af en smitsom Pest«.[31] Indskriften har et sidestykke i Snejbjerg kirke (Hammerum hrd.). Den nævnes tidligst 1769.[32] Overkalket 1916, da man i stedet opsatte en tavle af træ med samme indskrift (let suppleret) i kirkens nye udbygning (jfr. s. 568).

3) 1700'erne, et draperi på korets østvæg som baggrund for altertavlen. 1865 ønskedes dekorationen på korets østre væg ommalet, således at 'grundformerne bliver blå'.[15] Herefter kendes draperiet, med store hængekvaste, fra fotografier (jfr. fig. 24, 54).

INVENTAR

Oversigt. Samtidig med kirkebygningen er den romanske font, mens et *vievandskar, ligeledes af granit, formentlig er noget yngre. Middelalderens senere del er repræsenteret ved et krucifiks fra 1425-50 og en degnestolsgavl fra o. 1500, mens tre store †helgenfigurer af S. Kristoffer, S. Kilian og (måske) S. Mauritius må have været rester af kirkens senkatolske højaltertavle. Af den første protestantiske indretning er bevaret en interessant alterbordsforside fra o. 1575 samt et foldeværkspanel, der formentlig har hørt til et sæt †stolestader, som vides opsat 1558 af Erik Krabbe, der var lensmand på Lundenæs (1549-64). Som så ofte er hovedinventaret i højrenæssancestil fra Christian IV's tid. Mens altertavlen fra o. 1610 skyldes en flittig vestjysk snedker, er prædikestolen fra

1627 et sjældent fornemt og professionelt arbejde, der i samtiden mentes at 'kunne kappes med alle andre prædikestole i landsbykirker'. Til de gode stolestader fra 1633 hører herskabsstole for lensmændene på Lundenæs fra 1642, og fra samme tid stammer otte malerier af apostle, der har tilhørt et (†)vestpulpitur fra 1630, og som 1941-42 er genbrugt i en rekonstruktion af pulpituret.

Alterstagerne er i barokstil fra 1650-75, og det smukke sygesæt stammer fra o. 1700, mens kirkens gamle †altersølv, skænket 1705 af Joachim Werner von Bülow på Lundenæs, blev stjålet 1997. 1800'erne er hovedsagelig repræsenteret af en klokke fra 1841, der er støbt af P. Meilstrup i Randers og ifølge indskrift bekostet af Lundenæs' ejer C. F. O. Benzon og nogle af sognets beboere 'som ejer af kirketienden'.

Farvesætning, istandsættelser og indretning. Kirkerummets fremtræden er bestemt af restaureringen 1915-16 samt af mindre istandsættelser 1962, da meget træværk blev afrenset, og 1989, da staderne fik deres nuværende opstilling under hensyntagen til opsætningen af Marcussen & Søns nye orgel i udbygningens østre del. Mens prædikestolen udmærker sig ved en original, delvis staffering, er altertavlens bemaling i brogede, laserende farver udført 1916 som forsøg på genskabelse af den første staffering fra 1623 (eller 1625). Når bortses fra de nævnte pulpiturmalerier, der er fremdraget 1930 og 1941-42, står det gamle træinventar i øvrigt i afrenset træ.

For altertavlens og prædikestolens vedkommende er deres renæssancestafferinger veldokumenterede, ligesom der foreligger oplysninger om altertavlens oprindelige (†)malerier og om en nystaffering af tavlen, som blev bekostet 1716 af Joachim Werner von Bülow på Lundenæs. Ellers må viden om ældre nymalinger hovedsagelig hentes fra farveprøver på bevarede dele af (†)pulpituret fra 1630. Således er pulpiturets apostle i begyndelsen af 1800'erne blevet opmalet med en blå baggrund. 1871 blev prædikestolen overstrøget med fernis, og 1879 var de tre gotiske †alterfigurer kommet på loftet. 1883 fik kirken †orgel, som opsattes på (†)pulpituret i vest. I samme anledning blev pulpitur og orgelfacade overstrøget med egetræsfarve, ligesom det skete med de nye stolebænke, der indsattes i kirken 1893. Endelig blev altertavlen 1895 nystafferet i gråt og hvidt og fik sit nuværende maleri af Emil Lund, Den trøstende Kristus (efter Carl Bloch). Kirkerummets ældre indretning fremgår af en møbleret plan fra 1915 (fig. 14).

Alterbord, 1916, muret af tegl, 138x89 cm, 107 cm højt. Bagsiden, med niche, 97x67 cm, 33 cm dyb, har hvid berapning. 1916 fjernedes et *†alterbord,* der var muret og stod, skjult af alterpanel, helt op mod korets østvæg. 1915 kaldtes det muret, men fuldstændig ombygget. 1940 refereredes der til, at man 'for mange år siden' i bordet skulle have fundet 'en helgenfigur i en blyplade'.[33] †*Sidealterbord.* Ved kirkens ombygning 1916 fremkom i skibets sydøsthjørne en sætning af større marksten og regelmæssigt lagte munkesten (fig. 16), der kan have tilhørt fundamentet for et sidealter.

Alterbordets tre sider dækkes af *alterpanel* i fyr fra o. 1575. Den egentlige *alterbordsforside* (fig. 20), 101x161 cm, smykkes af to rækker profilfyldinger med velskåret ungrenæssancedekoration. Øvre række, med tandsnitborter ovenover, har fire næsten kvadratiske fyldinger, de ydre med rosetter, de midterste med knopforsiret rudeværk. Af nedre rækkes fem højfyldinger har de to ydre tilsvarende rudeværk, ligeledes den midterste, der krones af en halvroset, mens to mellemfaldende fyldinger har dekoration med fletværk. Sidernes panel består af 1½ fag højfyldinger, nordsidens er fornyet 1915, sydsidens i behold fra o. 1575.[34]

Træet står siden 1962 afrenset med spor efter en delvis staffering på kridtgrund, der kun er få årtier yngre end panelet, snarest udført i sammenhæng med altertavlens staffering. På sydpanelet ses arkadefelter i rød streg med halvrosetter og rudemønstre, mens alterbordsforsiden kun har spredte rester af rødt, blåt, grønt og forgyldning samt spor af arabesker omkring de øvre felters rosetter. Herpå kunne 1962 også konstateres rester af en oprindelig, delvis staffering med en mønjerød temperafarve til fremhævelse af udskæringerne.[35]

Alterbordsforsiden er et smukt eksempel på de såkaldte Ribeskæringer, der er udbredt i Sydvestjylland. En meget nær parallel er alterbordsforsiden i Lønborg kirke (Nr. Horne hrd.), der muligvis skyldes samme snedker. Måske har der været tale om den Hans snedker, som 1573 signerede prædikestolen i Henne kirke *(DK Ribe* 1257f.).[36]

†Alterklæder. I forbindelse med altertavlens renovering 1716 skænkede Joachim Werner v. Bülow på Lundenæs (jfr. †altersølv, alterrenovering 1716 og †gravskjold) alteret et klæde af rødt skarlagen med sølvgaloner.[32]

Altertavle (fig. 21), o. 1610, et arbejde i lokal højrenæssancestil, der må tilskrives den såkaldte Dejbjerg-mester. Tavlen har lavt postament og består herover af tredelt storstykke og todelt, gavlprydet topstykke, alt med vinger, der udgøres af rulleværk med frugtklaser. Storfelterne flankeres af flade, joniske karyatider med frugtklase og beslagværk på skaftet (fig. 23). De hviler på en kvartrund postamentbjælke, der har beslagværk og, under karyatiderne, i alt fire fremspring med bosse. De to ydre fremspring løber forneden ud i et englehoved (det nordre fornyet 1915), mens de indre knytter an til postamentfremspring med løvehoveder, som har ring i flaben. Storfelterne rummer arkader, der er ens, bortset fra at midtfeltets er bredere og afsluttes med en fladbue. Bueslagene ledsages af æggestav og bæres af pilastre med udskåret blomsterværk, profilkapitæl og postament med beslagværk; i sviklerne roset. Storvingerne (fig. 23) prydes af englehoveder. Storgesimsen har frise i form af en udladende kvartrund bjælke med beslagværk og fire fremspring med englehoved, om hvilke forkrøpper sig en overliggende kronliste med tandsnit.

Yderst på storgesimsen står nichespir med volutbøjler (det søndre fornyet) flankerende topstykket, hvis vinger med diamantbosse nærmest knytter an til storgesimsen. Topfelterne (fig. 22) flankeres af tre udskårne kvindefigurer, fritstående karyatider, hvis attributter karakteriserer dem som (fra nord): Håbet, Retfærdigheden (sværdet fornyet) og Troen (korset fornyet). Topfelterne er kvadratiske med (fornyet) tandsnitindfatning, topfrisen brydes af tre fremspring med englehoved, og yderst på topgesimsen står som Kristussymboler en genopstanden Fugl Føniks (i syd) og en pelikan, der fodrer ungerne med sit blod. Herimellem rejser sig topgavlen med en arkade, der bæres af kannelerede pilastre med profilkapitæl, mens bueslaget udgøres af et slyngbånd med kantende tandsnit.

Storfeltet rummer et *maleri* fra 1895,[15] Den trøstende Kristus, udført i olie på lærred af C. Emil Lund som kopi efter Carl Blochs

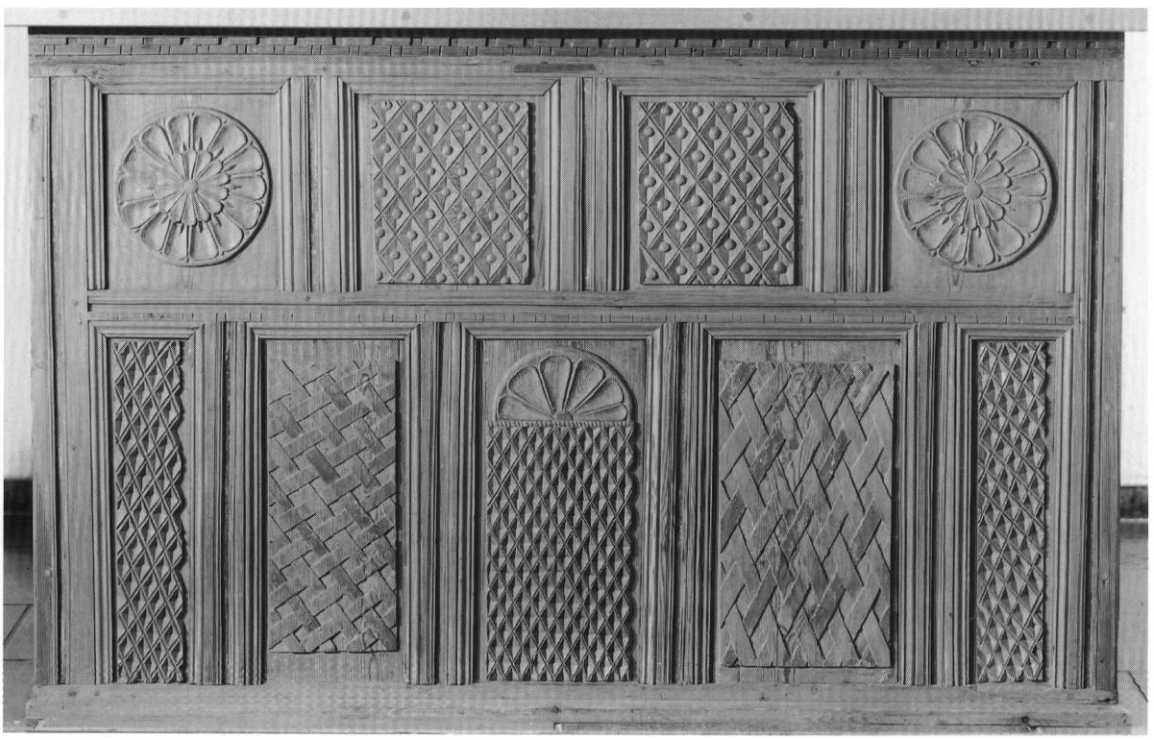

Fig. 20. Alterbordsforside af fyr, o. 1575 (s. 546). HW fot. 1999. - *Altartischpaneel aus Kiefernholz, um 1575.*

Fig. 21. Altertavle, o. 1610, med maleri, Den trøstende Kristus, udført af Emil Lund 1895 som kopi efter Carl Bloch. HW fot. 1999. - *Altarbild, um 1610, mit Gemälde, Der tröstende Christus, ausgeführt von Emil Lund 1895 als Kopie nach Carl Bloch.*

»Christus Consolator« i Hørup kirke i Skåne.[37] Træværkets brogede *staffering* i laserende farver er fra 1916, udført som genskabelse af renæssancestafferingen,[38] der har været nogle år yngre end selve tavlen og må dateres af et konstateret årstal »1623« (eller 1625). Der er brugt megen forgyldning og rødt i hele tre nuancer; rulle- og kassetteværk står på blå bund, og derudover ses grønt, gråt og brunt, mens figurerne har mønstrede dragter og - som englehovederne - hudfarve med røde kinder. Indskrifterne, med nyvalgte tekster i 1600'ernes sprogformer,[39] står i gylden fraktur på mørkeblå bund, postamentets på sort bund. I gavlfeltet læses et Jesumonogram, i topfrisen: »Icke oss Herre, icke oss, men giff dit Naffn ære...«, i de to topfelter et fortløbende Fadervor: »Vor Fader du som est i Him(m)elen...«. Tilsvarende er i storstykkets sidefelter fortløbende anført Nadverindstiftelsesordene, »Vor Herre Jesus Christus i den Nat...« (1 Kor. 11,23-25), mens postamentfeltet rummer ordene: »Huo som æder mit Kiød oc dricker mit Blod... Ioh. 6(,56)«. Bag på tavlen læses med hvid fraktur: »Istandsat under Nationalmuseet fra 2. Maj til 12. Oktober 1916 Peter Kr. Andersen Maler«.

Tavlen må som nævnt tilskrives den anonyme Dejbjerg-mester, hvis hovedværker er inventaret i Dejbjerg og S. Borris kirker, og hvis mange arbejder fra første fjerdedel af 1600'erne er fordelt med et tyngdepunkt i området mellem Ringkøbing og Varde.[40] Nærmest står tavlen i Vandborg kirke (Vandfuld hrd.) fra 1624 og tavlen i Skjerns nabokirke Stavning, hvis storstykke dog ikke opdeles af karyatider, men mere traditionelt af svære korintiske søjler. Topstykkets udskårne dydefigurer findes tilsvarende på altertavlen i Snejbjerg kirke (Hammerum hrd.).[41] Tavlens historie kan til dels skrives på basis af den grundige undersøgelse af farvelagene, der fandt sted 1915-16. Efter snedkerens færdiggørelse af tavlen har den formentlig stået nogle år med en delvis staffering (snedkerstaf-

Fig. 22. Altertavle, o. 1610, udsnit af topstykke med dyderne Håbet og Retfærdigheden (s. 547). Jesper Weng fot. 2000. - *Altarbild, um. 1610, Ausschnitt aus dem Oberteil mit den Tugenden Hoffnung und Gerechtigkeit.*

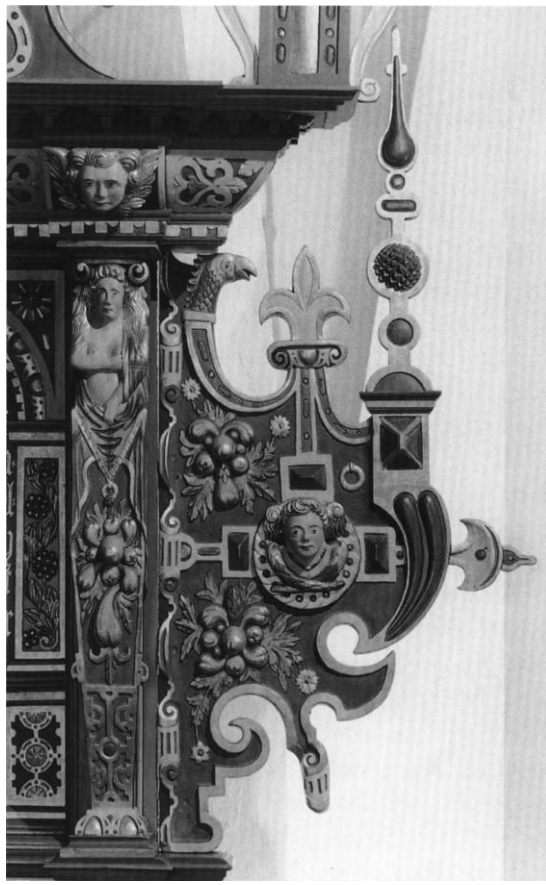

Fig. 23. Altertavle o. 1610, udsnit med karyatide og storvinge (s. 547). HW fot. 1999. - *Altarbild, um 1610, Ausschnitt mit Karyatide und Kartusche.*

Fig. 24. Alterpartiet 1905. Chr. Axel Jensen fot. - *Die Altarpartie 1905.*

fering). Sin fulde staffering på kridtgrund har tavlen fået 1623 (eller 1625), et årstal der er konstateret på gesimsfremspringenes sider.[31] Denne renæssancestafferings farver har i øvrigt svaret til de nuværende.[42] Topfrisen har haft forgyldt indskrift på sort bund, postamentfeltet formentlig også. Til stafferingen hørte *†malerier,* hvis rester kunne undersøges 1915-16. Storfeltet havde haft en fremstilling af *Nadveren.* Der var rester af flere hoveder og dragter, en stol, en hvid dug med tallerken, og baggrunden var gråblå med et grønt og blåt draperi. I det nordre storfelt var intet bevaret, på det søndre kunne blot konstateres, at der havde været et maleri, mens topfelterne havde rester af *Gravlæggelsen* (formentlig i nord) og *Korsfæstelsen.*[43]

1716 lod Joachim Werner v. Bülow på Lundenæs (jfr. †alterklæde, †altersølv og †gravskjold) altertavlen forsyne med en nystaffering.[32] Den havde blågrå grundfarve, lister og kanter var fremhævet med hvidt, og der var forgyldning på frugtklaser, draperier og på håret af figurer og englehoveder; de sidste havde også hudfarve, rødt på læber og kinder samt malede øjenbryn og pupiller i brunt. I storfeltet har man øjensynlig bibeholdt det oprindelige Nadvermaleri, hvorunder der blev skrevet med forgyldt kursiv i postamentet: »Hvo Som æder mit Kiød, og dricker mit Blod, hand bliver i mig og ieg i hannem. Joh. 6(,56)«. Topfelterne derimod fik nye malerier malet på lærred og fæstnet på de gamle egepaneler. I nord sås *Piskningen,* i syd *Korsfæstelsen,* og til disse motiver knyttede sig topfrisens kursivindskrift: »Se, det er Guds Lam Som bar Verdens Synder. Joh. 1(,29)«.

Således stod tavlen åbenbart indtil 1895, da den fik sit nuværende maleri i storfeltet og atter blev nystafferet.[15] Grundfarven var en mørkere grå, der suppleredes med lysere gråt og hvidt på frugtklaser, karyatider, kanter og borter; endvidere blev anvendt blåt, rødt og lidt forgyldning. I topfelterne bibeholdt man de to malerier fra 1716. Gavlfeltet fik et kors, malet på lærred, og det nye maleri flankeredes i sidefelterne af tilsvarende lærredsmalede symboler, gyldne på blå bund; i nord et kors, i syd en kalk på en bog. I postamentet gentoges indskriften fra Joh. 6,56, men nu med gule bogstaver på et nyt bræt. Altertavlens fremtræden herefter fremgår af Chr. Axel Jensens fotografi (fig. 24). Sit nuværende udseende har den fået med restaureringen 1916.

†Altertavle. Fra en senkatolsk højaltertavle stammede formentlig tre store helgenfigurer af egetræ, der endnu 1879 stod i koret. 1732-38 fremhævedes en udhugget 'St. Chilianus', som stod ved den ene side af alteret som pendant til en 'St. Christopher' ved den anden. Denne figur 'var næppe halvanden alen lang, så han var en miniature, eller forbleven en dværg af en kæmpe'.[26] 1769 mentes de tre figurer at have været kirkens værnehelgener ('patroner'), og det nævnes atter, at én skulle forestille S. Kristoffer, en anden 'S. Chilianus',[32] dvs. S. Kilian af Würzburg, der ellers er ukendt i Danmark. Få år senere gav antikvaren Søren Abildgaard en kort beskrivelse af den tredje figur, der må have været en ridderhelgen (S. Mauritius?): 'et andet billede forestillende en harnisket (rustningsklædt) mand med kappe på, en lanse i den højre hånd og et skjold i den venstre'.[44] 1810 nævnes de tre

Fig. 25. Sygesæt, o. 1700, med oblatæske af drejet træ fra o. 1750 (s. 551). HW fot. 1999. - *Krankengerät, um 1700, mit Hostiendose aus gedrechseltem Holz um 1750.*

figurer bag alteret som levninger af den 'katolske kultus'.[45] 1879 var de åbenbart kommet på loftet, idet kirkesynet ønskede 'at de gamle gotiske altertavler' skulle restaureres og anbringes på ny i kirken.[46]

Altersølv, 1997, udført af Bent Exner (mærket »Exner 1997«). Kalken, 25,5 cm høj, har cirkulær fod og hældetud, disken er glat, tvm. 20 cm. Sammenhørende med altersølvet er en *alterkande,* 22 cm høj, mens en *oblatæske* også skyldes Bent Exner, men er skænket 1977 og bærer indskriften: »Skænket til Skjern kirke 1977 af Edith og Hugo Holmstoel«. Æsken hører til et altersæt, der blev stjålet 1997. Kirken har endvidere en løs *disk* fra 1935, tvm. 16 cm, fanen med graveret kors og »SK«, bagsiden med Københavnsmærke og årstallet »1935«. En †*oblatæske* af sort porcelæn med guldkors anskaffedes 1876;[15] tilsvarende †*alterkande* fandtes endnu 1915.

†*Altersølv.* 1) 1700 konstaterede synet, at kirkens forgyldte kalk og disk 'for nogen tid siden var bortstjålet'.[25] 2) 1705, skænket af Joachim Werner von Bülow på Lundenæs (jfr. †alterklæde, alterstaffering 1716 og †gravskjold). Kalken, 26 cm høj, havde cirkulær profileret fod og en pæreformet knop. På bægeret var graveret et Bülow-våben i 'oval enevoldsbarok kartouche, holdt af fugle med ring i næbbet og kronet af femtakket adelskrone'. Herunder fandtes indskriften: »Anno 1705 / d. 24.Junii«. På diskens overside var graveret samme våben, på undersiden samme tidsfæsteise. Hverken kalk eller disk bar stempler.[16] Stjålet 1997. 3) 1977, udført af Bent Exner, svarende til oblatæsken (jfr. ovf.) og med samme givere. Stjålet 1997.

Sygesæt (fig. 25), o. 1700. Kalken, 13 cm høj, har sekstunget fod og knop i form af en let fladtrykt kugle med støbte, pånittede englehoveder. Det nedre skaftled er konisk, det øvre cylindrisk, og det halvkugleformede bæger smykkes af graverede bølgelinjer. Disken, tvm. 9 cm, er glat, undersiden med spor af en oblatbeholder, der har kunnet skrues på. Få årtier yngre, vel fra o. 1750, er en drejet *oblatæske* af blødt træ, tvm. 5,5 cm, 2 cm høj, mens en glasflaske til vinen må være fra o. 1920 ligesom sygesættets futteral af sortmalet træ.

Alterstager (fig. 26), 1650-75, 46 cm høje, balusterformede og meget svære. En *syvstage* af mahognitræ er fra o. 1900, 51 cm høj, og bag alteret står to nyere *gulvstager* af sortmalet jern beregnet til tre lys.

Fig. 26. Alterstager, 1650-75 (s. 551). HW fot. 1999. - *Altarleuchter, 1650-75.*

Fig. 27. Døbefont, romansk, af granit (s. 552). HW fot. 1999. - *Romanische Granittaufe.*

Alterkrucifiks, 1915, med figur af sølv (35 cm høj) på kors og sokkel af sortlakeret træ, samlet højde 77 cm. På soklen er fæstnet en sølvplade med graveret skriveskrift: »Gave til Skjern Kirke fra københavnske Menigheder 19/12 1915«.[47] Siden 1989 opsat på vægkonsol ved fonten; oprindelig på alterbordet.

Fig. 28. Døbefont, detalje af foden med indristet ornamentik (s. 552). HW fot. 1999. - *Taufe, Teilansicht des Fußes mit eingeritzten Ornamenten.*

Alterskranke, 1916, i hesteskoform, med udsavede bosseprydede balustre. Håndlisten er fornyet i teaktræ, resten malet med grågrøn farve, der suppleres med lidt lyserødt, blåt og forgyldning. En †*alterskranke* fra o. 1863 var halvcirkulær og havde slanke stivere med midtknop (jfr. fig. 14, 24).[15]

Messehagler. 1) 1912,[15] af rødt fløjl med gyldent kors på rygsiden og kantning med guldagramaner. 2-5) Nyere i liturgiske farver.

Døbefont (fig. 27), romansk, af granit, 98 cm høj, tilhørende den nordvestjyske type (Mackeprang, *Døbefonte* 164). Foden, af rødlig sten, har form af en enkel søjlebase med høj plint, hvorpå der findes en indhugget utydelig dekoration med bueslag. To nabofelter har en bue i dobbeltkontur, to andre tilsvarende buer, hvortil der slutter sig knopagtige blade (fig. 28). Kummen, tvm. 75 cm, er af en mere grålig sten. Undersiden har de for typen karakteristiske bægerblade, mens mundingsranden ledsages af en attisk profil, hvis øvre led er erstattet af platte. Åbningen har lågfals, og fordybningen er harmonisk med næsten lodrette sider. Fonten står siden 1989 i skibets nordøsthjørne. Før 1916 havde den plads foran alteret, inden for alterskranken (jfr. fig. 14, 24), og 1916-89 stod den i et dåbsrum foran skibets nordre staderække.

Dåbsfad, 1945, af sølv, tvm. 42,5 cm, med firpasformet fordybning og på fanen en omløbende versalindskrift: »I Guds Faderens og Sønnens og den hellige Aands Navn«. På fanens underside står tilsvarende: »Skjern Sogns Kvinder skænkede i Taknemlighed for Freden 5. Maj 1945«. Endvidere læses med mindre versaler: »Leveret af M. Christensen & Søn, Karen Jensen og Laurids Larsen. Udført af A. F. Rasmussens Sønner og tegnet af S. Fritz. Fad 1566 Gram«. En tilhørende *dabskande,* 35 cm høj, har lille kors på korpus og under bunden tilsvarende indskrift: »Skjern Sogns Beboere skænkede i Taknemlighed for Freden 5. Maj 1945«.

Et ældre *dåbsfad* af messing er fra o. 1850, glat, tvm. 45 cm; nu i kirkehuset sammen med en ældre *dåbskande* af tin fra 1863, 25,5 cm høj.[15] Den har svajet korpus og hank samt hvælvet låg med afbrækket knop.

Et **vievandskar* (fig. 59) er af rødlig granit i form af en uregelmæssigt kantet sten, tvm. 69 cm, 41 cm høj, med halvkuglefordybning, tvm. 37 cm, 18,5 cm dyb.[48] Karret nævnes 1810 på kirkegården som »en Steen som synes i de catholske Tider at have været brugt til et Vievands-Kar, men den er meget beskadiget«. Alligevel ville den daværende præst sørge for, at stenen blev bragt ind i kirken.[45] 1915 beskrev Chr. Axel Jensen karret, der var opsat i præstegårdshaven. Samme år blev stenen ført til en have i Nygade, hvorfra den siden er bragt til opstilling i en sommerhushave i nærheden af Dejbjerg.[49]

Korbuekrucifiks (fig. 29), 1425-50, korset fornyet. Kristusfiguren, 141 cm høj, hænger i næsten vandret udstrakte arme med parallelle ben og fødderne drejet ind over hinanden. Hovedet (fig. 30) er sunket ned mod højre skulder, håret er langt og fyldigt med en glat overflade, og det

Fig. 30. Den korsfæstedes hoved, udsnit af korbuekrucifiks, 1425-50 (s. 553). HW fot. 1999. - *Das Haupt des Gekreuzigten, Ausschnitt aus dem Triumphkreuz, 1425-50.*

Fig. 29. Korbuekrucifiks, 1425-50; korset fra 1864 (s. 553). HW fot. 1999. - *Triumphkreuz, 1425-50; das Kreuzholz von 1864.*

korte skæg er tvedelt. Brynene er trukket sammen i smerte, øjnene må opfattes som lukkede, og den lange næse har en slank og skarp ryg. Kroppens smerte er understreget ved det indtrukne underliv og den udspændte hud. Lændeklædet er kort, føddernes naglegab deformeret af kroppens vægt; det samme ses ejendommeligt nok ikke på hænderne. Figurens bagside har ingen udhuling, ligesom den almindelige nedboring i issen savnes. Træet har enkelte suppleringer (venstre storetå) fra en restaurering 1864, da korstræet fornyedes i glat, lakeret egetræ. Samtidig fik figuren en mørk bemaling, der er fjernet ved den seneste istandsættelse 1962.[50] Når det forud for restaureringen 1864 hed sig, at det nye (nuværende) kors skulle have 'almindelig' form, kunne det tyde på, at det hidtidige kors havde været middelalderligt med særskilte endefelter. Krucifikset hang på skibets nordvæg over for prædikestolen både før og efter 1864, da der fæstnedes et siden forsvundet skriftbånd med »INRI« til øvre korsarm (jfr. fig. 54).[15]1916 ophængtes det på skibets sydvæg, og 1962 fik det sin nuværende plads på sideskibets vestvæg.

Et *†korgitter* med fløjdøre skal have været fra 1600'erne, men var 1940 'for flere menneske-

Fig. 31. Prædikestol, 1627, tilskrevet billedskæreren »BNVK«, opsat af herredsfoged og herredsskriver Erik Pedersen i Ganer på kirkens bekostning (s. 554). HW fot. 1999. - *Kanzel, 1627, dem Bildschnitzer »BNVK« zugeschrieben, von Vogt und Hardesschreiber Erik Pedersen in Ganer auf Kosten der Kirche aufgestellt.*

aldre siden nedtaget og siden vistnok helt forsvundet'.[51]

Prædikestol (fig. 31-32), 1627, et fornemt højrenæssancearbejde, der er opsat af herredsfoged og -skriver Erik Pedersen i Ganer (jfr. gravsten nr. 2) på kirkens bekostning, og som må tilskrives billedskæreren »BNVK«. Stolen har fem fag arkadefelter med reliefscener af Jesu liv, af hvilke det ene danner en kort bro til opgangspanelet, der nu er opsat uden trappe bagved. Felterne flankeres, på en baggrund af fladsnitsranker, af korintiske frisøjler, hvis prydbælte har beslagværk under spinkel skælbort. Arkaderne bæres af joniske halspilastre med beslagværk og hængeklæder på skafterne, mens bueslagene ledsages af æggestav og midtdeles af en volutkonsol med dukatbort. Sviklerne rummer vekselvis englehoveder og engle, der ligger nøgne i fuld figur og holder en sejrskrans hen over scenen. Forneden har fodfelter med stærkt forkortede versalindskrifter form af rulleværkskartoucher med frugtklaser under en tandsnitliste. Indskrifternes tre til syv versaler kan opløses som små forklaringer til felternes motiver ovenover. Reliefferne beskrives fra opgangspanelet med anførelse og opløsning af fodfelternes tilhørende indskriftforkortelse: 1) Bebudelsen, efter Hendrich Goltzius gennem stik af Adriaen Collaert.[52] Maria, der knæler til højre ved sin læsepult, fører bevæget venstre hånd til hjertet og vender sig halvt mod Gabriel, som træder magtfuldt ind på en pude af skyer. Ærkeenglen holder i højre hånd en buket af liljer, mens den oprakte venstre peger op imod Helligåndsduen, der viser sig øverst i sky- og strålekrans; bag Maria ses en skranke med hængedraperi. I fodfeltet: »OM.MI.B.E.L.« (Om Marias bebudelse). 2) (Fig. 33) Jesu Fødsel efter Marten de Vos gennem et Wierix-stik.[53] Det nøgne barn ligger midt i forgrunden på en perspektivisk set krybbe. Til højre herfor knæler Maria, til venstre en engel, mens endnu en engel samler hænderne i bøn ved krybbens hovedgærde. Foran Maria ses det forreste af en liggende okse, bag hende stikker et æsel hovedet i vejret, og i baggrunden til venstre står Josef sidevendt med en højtfattet stav og et tændt vokslys. Stalden er fremstillet som fornem romersk arkitektur med en detalje, som ikke kendes fra forlægget, og som ligner en stige. I fodfeltet: »OM. C.F.« (Om Kristi fødsel). 3) (Fig. 35) Korsfæstelsen. De to røvere flankerer korset (med »INRI«-bånd), ved hvis fod Maria Magdalene knæler, mens Maria og Johannes står sørgende til højre. Til venstre for korset står Longinus i romersk soldaterdragt i færd med at stikke sit spyd i siden på Jesus. I fodfeltet: »OM. C.K.« (Om Kristi korsfæstelse). 4) Gravlæggelsen (jfr. fig. 32). Syv personer står eller sidder bag det nøgne lig, hvis ben hviler på den åbne sarkofag, mens tornekronen og de udtrukne nagler er lagt på jorden foran. To personer bærer salvekrukker, og umiddelbart bag Jesus sidder Maria støttet af Johannes og slår fortvivlet ud med armene. I fod-

Fig. 32. Prædikestol, 1627, kurven (s. 554). HW fot. 1999. - *Kanzel, 1627.*

feltet: »OM. C.B.G.« (Om Kristi begravelse). 5) (Fig. 34) Opstandelsen. Kristus, med sejrsfane og højre hånd løftet velsignende, står i triumf på kanten af sarkofagen, foran hvilken ses fem mere eller mindre lamslåede soldater. Kristus har en engel ved sin side, og baggrunden udgøres af et kirkegårdsgærde. I fodfeltet: »OM. C.O.S.« (Om Kristi opstandelse).

Postamentet har profilgesims med tandsnit og under storsøjlerne volutbøjler, der prydes af vekselvis kvinde- og løvehoved (fig. 62). Af felterne rummer det første en stiftelsesindskrift med versaler. De øvrige postamentfelter har relieffer af evangelisterne, der sidder med deres pulte og symbolvæsner under arkaderækker - Johannes dog i fri luft. Som forlæg er benyttet stikkene i Piscatorbibelen, som også findes i Frederik II's danske bibel fra 1589.[54] 1) (Fig. 37) »Anno 1627 lod Erick Pederson i Ganer dene Predickstol opsete paa Kierckens Bekaastning«.

Fig. 33-34. Prædikestolsfelter 1627 (s. 554f.). - 33. Jesu Fødsel. 34. Opstandelsen. HW. fot. 1999. - *Kanzelfelder 1627. Christi Geburt. Die Auferstehung.*

2) Mattæus sidder til venstre, skrivende, den knælende engel holder bogen for ham, og bag englen ses pulten med nok en bog og et blækhus. 3) Markus sidder til højre med bogen på pulten, mens den store løve ligger til venstre. 4) Lukas skrivende som Markus, men i en spejlvendt opstilling. 5) Johannes sidder på øen Patmos og skriver med ørnen ved sine fødder. Træer omgiver ham, og til højre ses Åbenbaringens ny Jerusalem, der her er blevet til en lille klynge af huse.

Gesimsens underside har svajede bosser, arkitraven ledsages af perlestav, kronlisten af æggestav, og over søjlerne brydes frisen af bøjlefremspring med rulleværk; hvert andet fremspring krones af en pelikan, der som et billede på Kristi offer hakker sit eget bryst til blods. Hængestykkerne udgør kartoucher med rulleværk, som flankeres af englehoveder under hjørnerne. Den svajede underbaldakin har et elegant, skarpt afsæt og i stødene profilribber, der forneden ender i en hængekugle. Opgangspanelet har rombefelter i to fag med flankerende joniske halspilastre, og postament og frise er udstyret med pyramidebosser til markering af fagdelingen. Panelets nedre hjørnespids er afsavet i forbindelse med en sænkning af prædikestolen. Den store *himmel* har ud mod rummet fem fag (fig. 36), hvis frise brydes af bøjlefremspring med vekselvis kvinde- og englehoved. Herunder udgøres hængestykkerne af elegant gennembrudt rulleværk med små udskårne motiver i oval medaljon. Der er tale om fremstillinger af menneskets sanser, hovedsagelig i skikkelse af dyr, skåret efter forlæg af en nederlandsk serie af stik, der er udført 1561 af Cornelis Cort efter Frans Floris.[55] Fremstillingerne, der ikke medtager hørelsen, men til gengæld viser følesansen to gange, beskrives fra øst (fig. 38-41): 38) Synet (visus) vist ved en ørn. 39) Følesansen (tactus) vist ved en båd. 40) Lugtesansen (odor), vist som en hund med en blomstervase. 41) Smagen (gustus) vist ved en abe, der spiser en frugt samt følesansen svarende til 39.[56] Himlens kronliste følges af pærestav, og topstykkerne udgøres af meget store rulleværkskartoucher med et englehoved i medaljon (ét er faldet af). Mellem topstykkerne står på himlens hjørner putti, som

Fig. 35. Korsfæstelsen, prædikestolsfelt, 1627 (s. 554). HW fot. 1999. - *Die Kreuzigung, Kanzelfeld, 1627.*

Fig. 36. Prædikestol 1627, udsnit af himlen (s. 556). HW fot. 1999. - *Kanzel 1627, Teilansicht des Schalldeckels.*

bærer symboler på Kristi lidelse og sejr (fra øst basun og nagle, palmegren samt to gange palmegren og basun). Himlens loft (fig. 61) har stor roset i et ophøjet midtfelt, der har samme seksidede form som himlen selv, og som endvidere gentager et tandsnitmotiv, der følger loftets ydre kant. Herimellem danner radiære profillister et kassetteloft med tæt løvværk, som er skåret i ganske lavt relief.

Fig. 37. Prædikestol 1627, postamentets stiftelsesindskrift (s. 555). HW fot. 1999. - *Kanzel 1627, Stiftungsinschrift im Postament.*

Træværket har original, delvis staffering, der aldrig har været overmalet. Figurer og engle har hudfarve, og detaljer og sirater er fremhævet med rødt, grønt, gråt, sort, sølv og forgyldning, mens felterne på opgangen og underbaldakinen er udfyldt med mauresker, som vekselvis står hvide på rød bund og røde på hvid bund. Søjleskafterne er rødmarmorerede, himmelloftets bladværk er fremhævet med rødt, og de egentlige indskrifter står i forgyldt fraktur på sort bund. I kurvens frise læses: »O at du vilde mercke mine bud, saa skulde din Fred bliffue lige som en Vandflod Oc din Retuished lige som Haffsens Bølger. Esai: 48(,18)«, og på himlens: »Raab høyt spar icke Opløfft din Røst som en basune oc kundgiør mit folck deris offuertredelse oc iacobs hus deris Synder. Esai 58 (,1)«. Endelig har opgangspanelet indskrifter med sorte versaler direkte på træet. I postamentet læses »Hielp Mig Guds Søn«, på gesimsen de græske ord 'Kend dig selv', gentaget på latin, »Nosce te Ipsum« og på dansk, »Kende dig Selff«.

Endnu hen ved 50 år efter opsætningen fremhævede Resens Atlas, at Skjern kirkes prædikestol »kunne kappes med alle andre prædikestole i landsbykirker«.[57] Som det fremgår af stiftelsesindskriften, lod Erik Pedersen i Ganer stolen udføre for kirkens midler, formentlig i rollen som kirkeværge. Det er således ikke muligt at pege på nogen højerestående stifter, hvis forbindelser kunne forklare forekomsten af et så udsøgt arbejde; men forholdet kan have at gøre med kirkens placering ved alfarvej og dens position som sognekirke for lenssædet Lundenæs.[58] Billedskærerens øvrige kendte værker, altertavlerne i Asmild ved Viborg fra 1625, i Sall (Viborg amt) fra 1626, i Hee (Hind hrd.) fra 1635 samt i Gudum (Skodborg hrd.) fra 1640, knyttes i væsentlig grad sammen ved en fælles kreds af adelige stiftere.[59] Mesteren, hvis formodede initialer »BNVK« er indskåret på bagsiden af Sall kirkes altertavle, har formentlig været elev af Claus Lauritzen i Kolding (†1630), og værkernes udbredelse antyder, at han kan have haft sit værksted i Viborg.[60]

Prædikestolen har ikke fået ny- og opmalinger ud over en hvid og blegrød overmaling af

himlens loft og en gennemført strygning med fernis 1871, da prædikestolen også blev befæstet og fik påsat manglende trædele.[15] Frem til 1916, da disse lag blev fjernet, havde stolen sin plads ved skibets sydvæg (fig. 14, 54), hvor fotografier viser den med stofbeklædning af gesimsen og et stærkt præg af den mørke fernis. Med istandsættelsen 1916 har prædikestolen fået sin nuværende fremtræden og opstilling ved skibets sydvæg med adgang fra det bagved liggende præsteværelse.[61]

Stolestaderne (fig. 42f.) er i deres kerne fra 1633, selve bænkene dog fra 1893, mens staderne i udbygningen er kommet til 1916. Hele 54 smukke renæssancegavle er i behold, 117 cm høje, udført af planker med påsat dekoration. De har to lidt forskellige udformninger, der knytter sig dels til mandssiden i syd, dels til kvindesiden.[62] Alle gavlene har over en profilfylding en arkadefylding med gnidret beslagværk og et hesteskoformet bueslag, hvor vederlagene næsten når sammen. Herover formidler en halsindskæring overgang til et trekantet topstykke med æggestavslister. På kvindegavlene er indskæringen forbundet med skuldervolutter, som flankerer en volutbøjle med semikolontegn, hvorover en tandsnitliste danner overgang til topstykket (fig. 50). I syd er halspartiet enklere udsvejfet med fladsnitornamentik. To mandsgavle (sydsidens nr. 2-3) bærer på halspartiet årstallet »1633« flankerende skjolde med initialerne »PC« over sammenskrevet »CP«, og »CP« over sammenskrevet »CPS« (fig. 43a-b). To gavle i kvindesiden overfor har tilsvarende en fortløbende indskrift med skråtstillede reliefversaler: »Stafen Nielssøn Skrifver paa Lundernes / Anno 1633 er dese Stole ind sat paa Kirkens Bekost« (fig. 44a-b). Til gavlenes østkant er 1916 fæstnet et udsavet ornamentstykke med

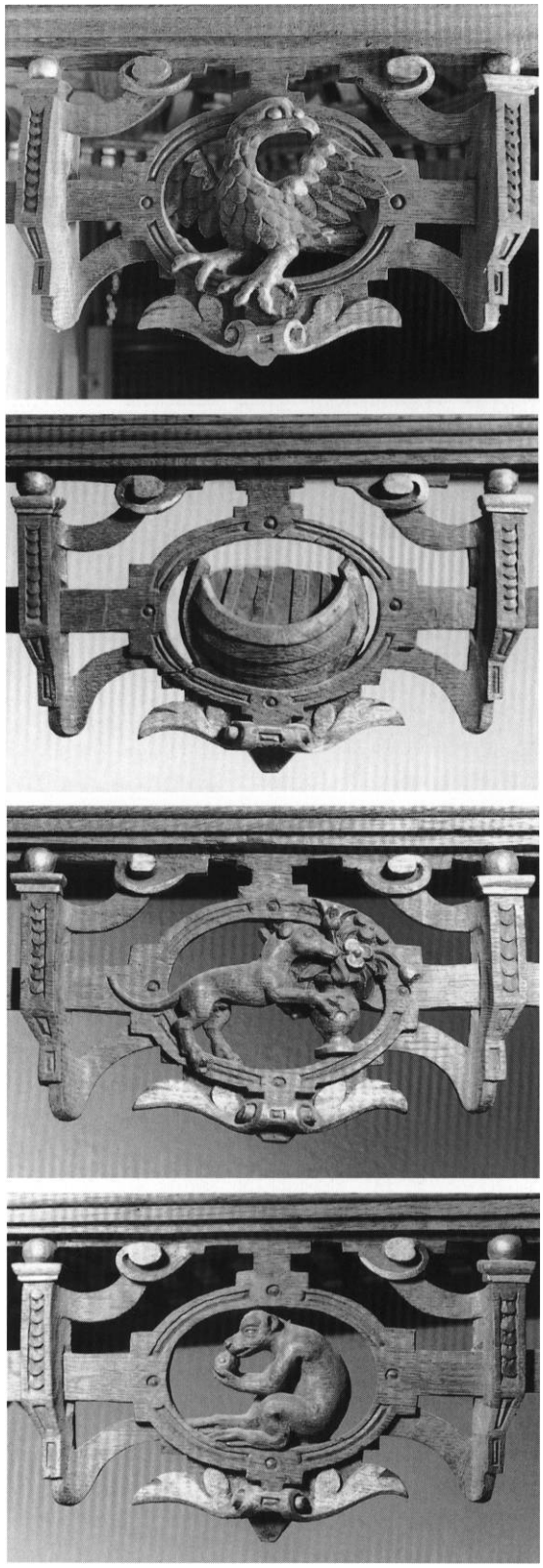

Fig. 38-41. Prædikestolens himmel, 1627, motiver repræsenterende menneskets sanser (s. 556). 38. En ørn, synet. 39. En båd, følesansen. 40. En hund med blomstervase, lugtesansen. 41. En abe spiser en frugt, smagssansen. HW fot. 1999. - *Schalldeckel der Kanzel, 1627, Darstellungen der menschlichen Sinne. 38. Adler: Sehen. 39. Boot: Tasten. 40. Hund mit Blumenvase: Riechen. 41. Affe beim Essen einer Frucht: Schmecken.*

Fig. 42. Indre set mod vest. HW fot. 1999. - *Das Kircheninnere gegen Westen.*

volut, der har til formål at skjule den moderne sædebreddes misforhold til de smalle gavle.

Nordsidens stolestader er også imod sideskibet forsynet med gavle, af hvilke fem er gamle kvindegavle. Endelig tilhører det nordre forpanel stadernes gamle kerne, omend dets syv fyldingsfag er ret stærkt fornyede. Sydsidens forpanel (265x87 cm) må være endnu ældre, måske fra 1558 (jfr. ndf.), idet det udgøres af seks fag velskåret foldeværk, som man brugte det i 1500'erne (fig. 47). Gavlene står siden 1916 i blank eg, bænkene har en lysegrøn bemaling med ryglæn i okker og gråt svarende til forpanelerne.

1791 var der ifølge et syn ingen mangel på stolestader i kirken.[13] 1862 opsatte man *†hatteknager* over mandfolkestolene (jfr. fig. 54), 1863 måtte to rygstød i sydsiden fornyes, og 1865 blev fire kvindestole forsynet med lukkede rygstød, ligesom deres sæder blev gjort bredere. 1893 fornyede man stadernes bænke 'undtagen den øverste på begge sider' og gav dem egetræsfarve som en afstemning til de bibeholdte gavle.[15] 1904 fandtes der 300 pladser i kirkens stader, hvis opstilling og fremtræden fremgår af den møblerede plan 1915 (fig. 14) og af ældre fotografier (fig. 54). Ved nyopstillingen 1916 opsattes staderne i den nye udbygning i tre tværgående rækker, mens der i skibets nordre stolerække indrettedes et dåbsrum, der var kantet af panel og skæringer fra herskabsstolene og fra (†)præste- og (†)degnestolene (jfr. ndf.). 1962 blev stoleværkets gamle træ afrenset, og ved en ny istandsættelse 1989 har man på bekostning af dåbsrummet genetableret skibets lange staderækker og indskrænket udbygningens stader til den nuværende ene række parallel med skibets.

†Stolestader, 1558. 1769 læstes på en kirkestol 'at Erik Krabbe 1558 lod forsyne kirken med nye skamler'(dvs. stole),[32] en indskrift, der 1810

blev gengivet således i degnens afskrift: »lod velbirdig mand oc gvdfrictig Herre Erick Krab forleng kircken oc Lod giør niit skam(m)eler gvd til ere Ma(n)ge til salighed amen«. Som overskrift har afskriveren angivet »ano omi 1558«, omkring hvilket der også anføres »Bids« og »MM«.[45] Fra dette stoleværk stammer formentlig det foldeværkspanel, der nu tjener som forpanel i skibets sydside (fig. 47, jfr. ovf.). Ligeledes synes tre gavle med dobbelt neglesnitsvolut at have fundet genanvendelse i (†)præste- og degnestolene (jfr. ndf.). Præstestolens ene endegavl (jfr. fig. 63) er endnu bevaret, mens degnestolens er forsvundet efter 1916.

Herskabsstole (fig. 45), 1642, dobbelte, med høje gavle og låger imod midtgangen, nye bænke og sidepaneler fra 1916 samt baggavle, der er nogenlunde samtidige med stolene, men oprindelig ikke hører sammen med dem. De fire næsten ens gavle imod midtgangen er 161 cm høje, udformet som en planke med påsat dekoration i tre felter samt et afsluttende topstykke. Af felterne, der adskilles af vandrette profiler, danner det nedre et mønster af pyramidebosser. Det følgende har form af en rulleværkskartouche med frugtbundt i en højoval laurbærkrans, mens det øvre udgør en hvælvet medaljon med Christian IV's monogram »C4« omkranset af valgsproget »RFP« (fromhed styrker rigerne) og årstallet »(16)42« (årstallet mangler på den ene gavl). Indskriftsmedaljonen flankeres af joniske halspilastre og bærer en kroneagtig opsats med æggestav, volutter og bladværk. En tandsnitliste danner overgang til topstykket, der udgør en rulleværkskartouche omkring et englehoved. Lågerne har to profilfyldinger med kraftige lister, der er fornyet på den søndre stol, samt et udsavet topstykke i udsvejfet form, der må være en tilføjelse fra 1700'erne.[63]

De to vestlige baggavle er af fyr, 176 cm høje, med udsavet kartouchetopstykke og en påsat pilaster, der har udskåret beslagværk samt plint med diamantbosse. Topstykkets udskårne rulleværk har i midten et løvehoved, hvis ansigt nu er skåret bort. De to østre baggavle, 161 cm høje, er lidt enklere med kannelerede pilastre og

Fig. 43a-b. Stolestader 1633 (s. 559). a. Mandsgavl. b. Mandsgavl med årstal og skjold med initialer. HW fot. 1999. - *Gestühl 1633, Wangen der Männerseite, eine mit Jahreszahl und Wappen mit Initialen.*

Fig. 44a-b. Stolestader 1633 (s. 559), gavle med årstal og navn på kirkeværgen Stefan Nielsen, skriver på Lundenæs. HW. fot. 1999. - *Gestühl 1633, Wangen mit Jahreszahl und Namen des Kirchenpflegers Stefan Nielsen, Hardesschreiber und Vogt von Lundenæs.*

et kartouchetopstykke med glat udformning. Herskabsstolene står i renset træ siden 1962, da et brunt laklag fra 1916 fjernedes.

Stolene stod 1769 forrest i skibet og kaldtes »Kongens Stool«,[32] vel på grund af Christian IV's navn og valgsprog. De havde samme placering 1870, da stolene af hensyn til nadvergæsterne blev gjort lidt smallere, 'dog således at billedskærerarbejdet ikke fordærves'.[15] I denne indskrænkede skikkelse ses stolene på den møblerede plan 1915 (fig. 14), mens fotografier fra samme tid viser dem med mørk egetræsmaling og de oprindelige baggavle, hvis toppe har karakter af høje rulleværkskartoucher med midtbosse. 1916 blev stolene skilt ad. De gamle baggavles toppe, 61 cm høje, kom på loftet (fig. 46), mens forgavle og låger anvendtes som pryd for et dåbsrum i skibets nordside midt for det ny sideskib. De placeredes flankerende dåbsrummets åbning mod skibets midtgang, mens fire gavle fra (†)præste- og (†)degnestolene anbragtes ved dets nordre afgrænsning. Arrangementet fik som det øvrige stoleværk en brun lak, der afrensedes 1962. Endelig brugtes de nævnte gavle fra (†)præste- og (†)degnestolen som nye baggavle 1989, da herskabsstolene fik deres nuværende opstilling.

Fig. 45. Herskabsstol for Lundenæs, 1642, i ældre tid kaldt 'kongens stol' (s. 561). HW fot. 1999. - *Herrschaftsstuhl für Lundenæs, 1642, früher 'Königsstuhl' genannt.*

Fig. 46. Herskabsstol 1642, topstykker fra de oprindelige baggavle (s. 562). Jesper Weng fot. 2000. - *Herrschaftsstuhl 1642, Oberteile der ursprünglichen hinteren Wangen.*

†Herskabsstole, 1625-50, for gården Oldager. Stolene nævnes 1769 med fædrene og mødrene våben for Henrik Lange til Vester Oldager (†1650) og hans hustru Ellen Skram.[64] En tegning, udført af antikvaren Søren Abildgaard i hans notebog, viser alle fire våbener med deres hjelmtegn og vedføjede versaler: »HLF, HLM, ESF, ESM« for Henrik Langes fædrene, Henrik Langes mødrene, Ellen Skrams fædrene og Ellen Skrams mødrene. Ifølge Abildgaard stod stolene 'længere nede i kirken' end Lundenæs' stole.[65]

(†)Præstestol (fig. 63), o. 1800, i korhjørnet nord for alteret, hvor den ses på planen 1915 og på fotografier fra samme tid (fig. 14, 24). Heraf fremgår, at den nogenlunde kvadratiske stol var slået sammen af genbrugte stoledele fra renæssancetiden. Præstestolen, der havde indgang fra alteret i syd, lukkedes i vest af to fag glat fyldingspanel med to flankerende renæssancegavle, der nu udgør baggavle i herskabsstolene (jfr. ovf.). To mindre gavle imod korets østvæg var af ungrenæssancetype med en opstående akantusspids mellem to store neglesnitsvolutter. Sto-

len, der 1869 fik egetræsmaling,[15] blev nedtaget 1916, men er for en væsentlig del bevaret. De to forgavle brugtes i dåbsrummet til 1989 og tjener nu i herskabsstolene (jfr. stoleværk). Af de to baggavle er den ene i behold på kirkeloftet (jfr. †stolestader), hvor også en god del af panelværket er hensat.

En *degnestol* er 1916 udført som en helt enkel bænk med genbrug af en sengotisk gavl fra o. 1510 (fig. 48-49), 129 cm høj, der stammer fra en ældre (†)degnestol (nr. 1). Den smukke gavl prydes af et profilindrammet felt med biskop Ivar Munks reliefskårne våben og afsluttes af en nu afbrudt spirprydelse; af våbenets tre roser er den ene næsten ødelagt. Degnestolen, i blank eg, står ved korets nordvæg.

(†)Degnestole. 1) O. 1510, bevaret er alene en gavl med biskop Ivar Munks våben (fig. 48-49), der er genbrugt i den nuværende degnestol fra 1916, og som oprindelig må have været bænkegavl i den sengotiske degnestol. 2) O.1800, i korhjørnet syd for alteret, opsat som en næsten identisk pendant til præstestolen i nord. Fortil afsluttede to høje renæssancegavle, der nu danner baggavle i herskabsstolen (jfr. ovf.). Bagtil mod korets østmur stod i nord den middelalderlige gavl med Ivar Munks våben (jfr. ovf. og fig. 48-49), i syd en †gavl af ungrenæssancetype som de to i (†)præstestolen (jfr. fig. 63). Degnens stol, der fik egetræsmaling 1869,[15] blev kasseret 1916, bortset fra tre gavle. Af disse blev middelaldergavlen genbrugt i den nuværende degnestol, højrenæssancegavlene brugtes først i dåbsrummet, 1989 i herskabsstolene.

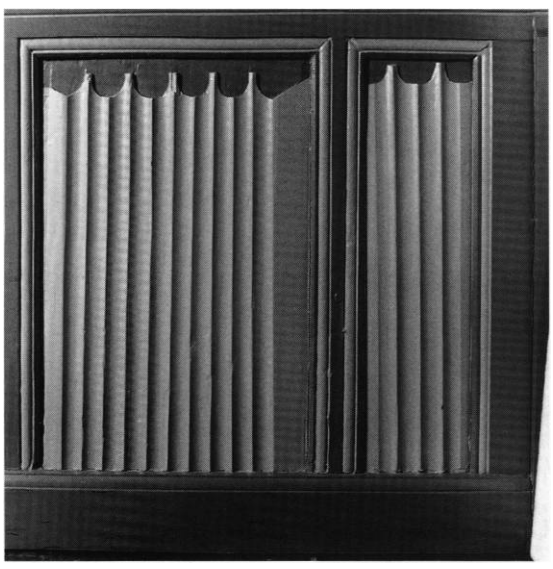

Fig. 47. Udsnit af stolepanel med foldeværk, muligvis 1558 (s. 561). Jesper Weng fot. 2000. - *Teilansicht vom Gestühlspaneel, vermutlich 1558.*

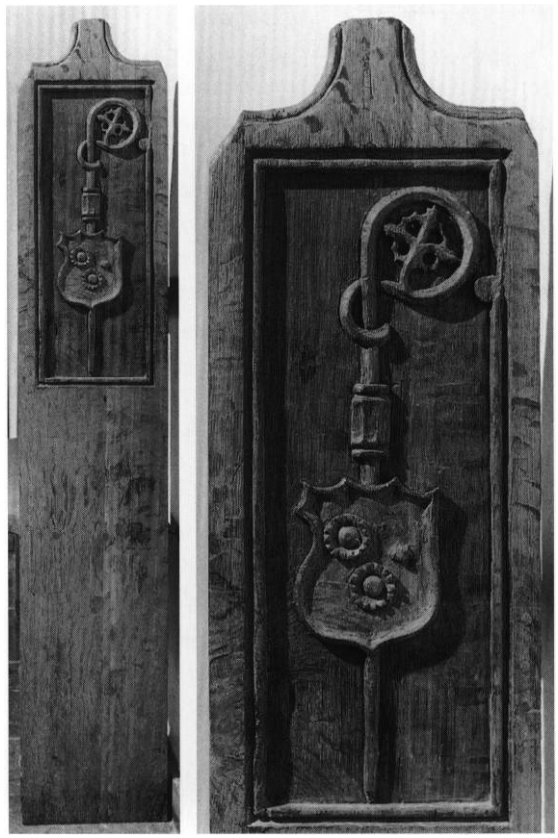

Fig. 48-49. Degnestol 1916, genbrugt gavl fra ældre (†)degnestol, o. 1510, med våben for biskop Ivar Munk (s. 563). 48. Helhed. 49. Udsnit med våben. HW fot. 1999. - *Küsterstuhl 1916, wiederverwendete Wange aus älterem (†)Küsterstuhl, um 1510, mit Wappen von Bischof Ivar Munk.*

†Kiste. 1606 henstod Lundenæs lens breve i en kiste i Skjern kirke og var ikke forvaret tilbørligt.[66] Et *†gevcerskab* til landmilitsen med plads til 22 flintebøsser blev opsat i kirken 1703.[67]

Fra en *(†)dørfløj,* o. 1700, stammer en **smedejernslås* med *nøgle,* 52x29 cm, nu i Skjern Museum (inv.nr. 28).

Pulpitur (fig. 51), 1940, med benyttelse af otte malerier fra et ældre (†)pulpitur fra 1630, hvoraf

andre dele nu er på loftet (jfr. ndf.). Pulpituret, der 1940-89 fungerede som orgelpulpitur, er udført som et forsøg på genskabelse af renæssancepulpituret; det hviler på to stolper, opgangen er i syd, og brystningen har 13 fag profilfyldinger, af hvilke de to yderste er helt smalle. Over en beskeden frise ledsages gesimsen af tandsnit og æggestav, mens postamentet afsluttes af en profilliste og et enkelt udsavet hængestykke. Træværkets staffering i rødt, grønt, hvidt og sort er også hentet fra det gamle pulpiturs rester, ligeledes indskrifterne, der står hvide på sort bund. I postamentet er Trosbekendelsen anført med frakturskrift: »Vi tror paa Gud Fader, den almægtige, Himmelens og Jordens Skaber...«. I frisen læses med versaler navnene på Kristus og apostlene, der findes malet i felterne nedenunder. De gamle malerier kan øjensynligt tilskrives Ribemalerne Jakob van Meulengracht og/eller Jakob Bartholomesen og er efter disses

Fig. 50. Stolestader 1633, kvindegavl (s. 559). Tegning af Erik Schiødte 1883. - *Gestühl 1633, Wange Frauenseite.*

sædvane udført efter stik af Jacques de Gheyn efter Karel van Mander.[68] De fem malerier, der nymaledes 1941-42, er udført efter model af pulpiturmalerier fra 1600'erne i andre af egnens kirker, hvor de samme Ribemalere synes at have været på spil - især efter vestpulpituret i Ringkøbing kirke (jfr. s. 119ff). Et stærkt fællespræg over malerierne skyldes således dels, at de alle går tilbage til samme stukne serie, dels at også de gamle malerier fremtræder stærkt forvanskede som følge af opmalinger både i 17-1800'erne (jfr. fig. 64) og 1941-42. De afbildede er alle vist stående på gråsort baggrund under et sort optrukket bueslag med roser i sviklerne, der overalt er fra 1941-42.[69] Apostlene står, hovedsagelig barfodede, iført folderige grønne, røde, gule, hvide og brune gevandter, og alle har attribut. Malerierne bekrives fra syd med anførelse af den tilhørende indskrift i frisen: 1) »S. Bartholomevs«, med kniv i venstre hånd og en bog hvilende på højre hånd og albue (nymalet). 2) »S. Petrvs«, med nøglen i højre hånd og delvis stående på et omvendt kors, som han støtter med venstre hånd. Et foto viser maleriet før opmalingen 1941-42 (fig. 64). 3) (Fig. 53) »S. Andreas«, stående foran sit skråkors (delvis nymalet). 4) (Fig. 53) »S. Iacobvs Maior«, Jakob den ældre, i pilgrimsdragt med ibsskal på hatten, venstre hånd slået ud og en stav i den højre. 5) (Fig. 53) »S. Iohannes« skuende mod det høje, i venstre hånd holder han kalken, i den højre en bog. 6) »S. Philipvs«, med korsstav (nymalet). 7) »Iesvs Salvator Mvndi«, vist frontalt, med korsæblet i venstre hånd, den højre hævet velsignende (nymalet). 8) »S. Mathevs«, holdende sværdet mod jorden med højre hånd, mens den venstre løfter en opslået bog (nymalet). 9) »S. Jacobvs Minor« med sit blik rettet mod fakbuen, som han holder i venstre hånd. 10) »S. Simon«, med venstre hånd støttet mod saven og en bog under højre arm (stærkt opmalet 1941-42). 11) »S. Ivdas Thadevs«, gående mod højre med køllen hængende efter sig; højre hånd holder en opslået bog. 12) »S. Matthias«, med bog i favnen; hans sværd står op ad væggen. 13) »S. Thomas«, med spyd (nymalet). Bag på pulpiturbrystningen er med hvide versaler

Fig. 51. Pulpitur, 1940, med malerier af Kristus og apostlene fra 1630, der hovedsagelig stammer fra et ældre (†)pulpitur (s. 563). HW fot. 1999. - *Empore, 1940, mit Gemälden von Christus und den Aposteln von 1630, die hauptsächlich von einer älteren* (†)*Empore stammen.*

anført: »Dette Pulpitur, fra 1630, istandsattes 1941-42 af Maler Johannes Th. Madsen, Aalborg. Rammeværket fornyedes, ligeledes fornyedes 5 Billedfelter, som var bortkomne. Resterne af det gamle Rammeværk opsattes i Rummet over Vaabenhuset«.

(†)*Pulpitur*, 1630, bevaret efter nedtagningen 1915 er dele af brystningens rammeværk og otte apostelmalerier, som 1941-42 er genbrugt i det nuværende pulpitur (jfr. ovf. og fig. 51f.). Brystningens opbygning har været som på dette, der er et forsøg på en genskabelse af renæssancepulpituret. Bevaret er foruden de otte *malerier*, der er beskrevet under det nuværende pulpitur (nr. 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12), flere dele af *brystningens rammeværk,* der henligger på kirkeloftet: 1-2) To stykker frisebjælke, 247 og 249 cm lange, med nedre profilliste og oventil tandsnit samt æggestav. I frisen læses, med mellemrum, apostelnavne i gyldne versaler på sort bund, fire på den ene bjælke, fire på den anden - svarende til de otte bevarede malerier, og sidst anføres dateringen (fig. 52): »S. Petrvs, S. Andreas, S. Iacobvs Maior, S. Iohannes, S. Iacobvs Minor, S. Simon, S. Ivdas Thadevs, S. Matthias, 1630«. 3-10) Syv profilerede rammestykker med ganske smal midtfylding, 90 cm lange. Bemaling i sort og rødt fra 16-1700'erne.

Ved afdækningsarbejdet 1930 og 1940-42 er på rammeværket konstateret flere malelag. Malerierne figurer skal oprindelig have stået på baggrund af umalet egetræ. Dette er dog usikkert, idet alt på billederne var sløret af opmalingerne. Den seneste, som øjensynligt kunne nærmere

Fig. 52. (†)Pulpitur 1630, udsnit af friseplanker med apostelnavne og årstal 1630 (s. 565). Jesper Weng fot. 2000. - *(†)Empore 1630, Ausschnitt aus dem Fries mit Apostelnamen und Jahreszahl 1630.*

udskilles, var foretaget engang i begyndelsen af 1800'erne, da figurerne fik en blå bund, som afgrænsedes oventil af et sort bueslag med grønne svikler. 1883 taltes om et 'stort, simpelt pulpitur fra renæssancetiden med slette og opmalede apostelbilleder'. 1871 blev pulpituret nedtaget og genopsat i delvis fornyet stand, dog genbrugtes både det gamle gulv og maleripanelet, der derfor skulle 'tages forsigtigt ned'. 1883 betød pulpiturets indretning til orgel (†nr. 1), at man af hensyn til dettes facade måtte fjerne de fem midterste †malerifelter, inden alt blev overstrøget med egetræsfarve.[15] Den møblerede plan 1915 (fig. 14) viser pulpituret strækkende sig frem til skibets dørsteder; det hvilede på tolv stolper og havde opgang fra tårnrummets nordre del.

1915 blev pulpituret nedtaget og dets gamle rester henlagt på kirkeloftet. Under arbejdet fremkom i gulvet og 'bag panelet' en gammel og medtagen †bjælke, der var fra samme tid som pulpituret, men ikke nødvendigvis sammenhørende hermed; bjælken bar en malet indskrift med fraktur: »... med flid, hvad du [lar paa, at det kand dig Lycke...]«.[70] Med henblik på pulpiturresternes genbrug i et nyt pulpitur bragtes et af brystningens felter 1930 til København, hvor man under egetræsmalingen fremdrog det første af apostelbillederne, S. Peder (fig. 64). Skønt der ikke var de bedste muligheder for at få originale helheder fra 1600'erne frem, foretog man 1941-42 en fremdragelse i alle malerifelterne og på rammeværket. Mens malerierne herefter blev opmalet og brugt i det nye pulpitur, anbragte man rammeværket i rummet over våbenhuset,[71] hvorfra det siden er kommet på kirkeloftet.

Orgel (jfr. fig. 19), 1989, med 27 stemmer, tre manualer og pedal, bygget af Marcussen & Søn, Åbenrå.

Hovedværk	*Overværk*
Bordun 16'	Rørfløjte 8'
Principal 8'	Fløjte 4'
Gamba 8'	Waldfløjte 2'
Oktav 4'	Larigot 1 1/3'
Nasat 2 2/3'	Sesquialtera II
Oktav 2'	Trompet 8'
Mixtur IV-V	tremulant
Vox Humana 8'	
tremulant	

Svelleværk	*Pedal*
Spidsfløjte 8'	Subbas 16'
Quintatøn 8'	Oktav 8'
Gemshorn 4'	Quint 5 1/3'
Oktav 2'	Rauschquint II
Terts 1 3/5'	Basun 16'
Sivfløjte 1'	
Mixtur IV	
Dulcian 8'	
tremulant	

Manualomfang: C-g'", pedalomfang: C-f'. Registrene i SV er (med undtagelse af Spidsfløjte 8') udbygget til CC af hensyn til koplet SV 16-HV. Kopler: SV-HV, SV 16-HV, OV-HV, HV-P, SV-P, OV-P, OV 4'-P. Mekanisk aktion, sløjfevindlader.

Facaden er tegnet af arkitektfirmaet Vilhelmsen

Fig. 53. Pulpitur 1940, udsnit af brystningen med apostelmalerier fra 1630, Andreas, Jakob den ældre og Johannes (s. 564). HW fot. 1999. - *Empore 1940, Ausschnitt aus der Brüstung mit Apostelgemalden von 1630, Andreas, Jakob d.Ä. und Johannes.*

& Kristensen. På gulvet i sideskibets østre ende.

†Orgler. 1) 1883, med seks stemmer,[72] bygget af Frederik Nielsen, Århus.[73] Skænket af møller Hans Ebbesen og hustru, Ganer Mølle.[74] Orglet placeredes på (†)vestpulpituret fra 1630 med facaden indfældet i pulpiturbrystningen. Såvel orgelfacaden som pulpituret blev egetræsmalet. I forbindelse med kirkeudvidelsen 1915 bekostede Hans Ebbesens slægtninge en udbygning med to stemmer til i alt otte samt en flytning til det nye våbenhus' overetage, med nordvendt facade i en arkadeåbning imod skibet (jfr. fig. 55); samtidig udstyredes orglet med elektrisk luftforsyning.[15] Opgaven udførtes af Horsens Orgelbyggeri v/ M. Sørensen.[73] Den indelukkede placering på våbenhusloftet viste sig at være akustisk uhensigtsmæssig; i 1937 eksperimenterede man, åbenbart uden held, med højttalerforstærkning af orglet, og 1940 vendte man sig igen til kirkens vestende, hvor der byggedes et nyt instrument (†nr. 2) med genanvendelse af piber fra †orgel nr. 1. Dette blev 1941 flyttet af Th. Frobenius & Co. til Gundersted kirke, Ålborg amt, og udstyret med nye piber.

2) 1940, med 15 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Th. Frobenius & Co., Kongens Lyngby, med genanvendelse af stemmer fra †orgel nr. 1.

Manual I
Gedaktpommer 16'
Principal 8'
Gedakt 8'
Oktav 4'
Oktav 2'
Mixtur 1' V
Trompet 8'

Manual II
Rørfløjte 8'
Salicional 8'
Gedaktfløjte 4'
Blokfløjte 2'
Sesquialtera II
svelle

Pedal
Subbas 16'
Principal 8'
Koralbas 4'

Manualomfang: C-g'", pedalomfang: C-f'. Kopler: II-I, II 4'-1, I-P, II-P. 1 frikombination. Tutti. Afstiller for Trompet 8'. Pneumatisk aktion, keglevindlader.

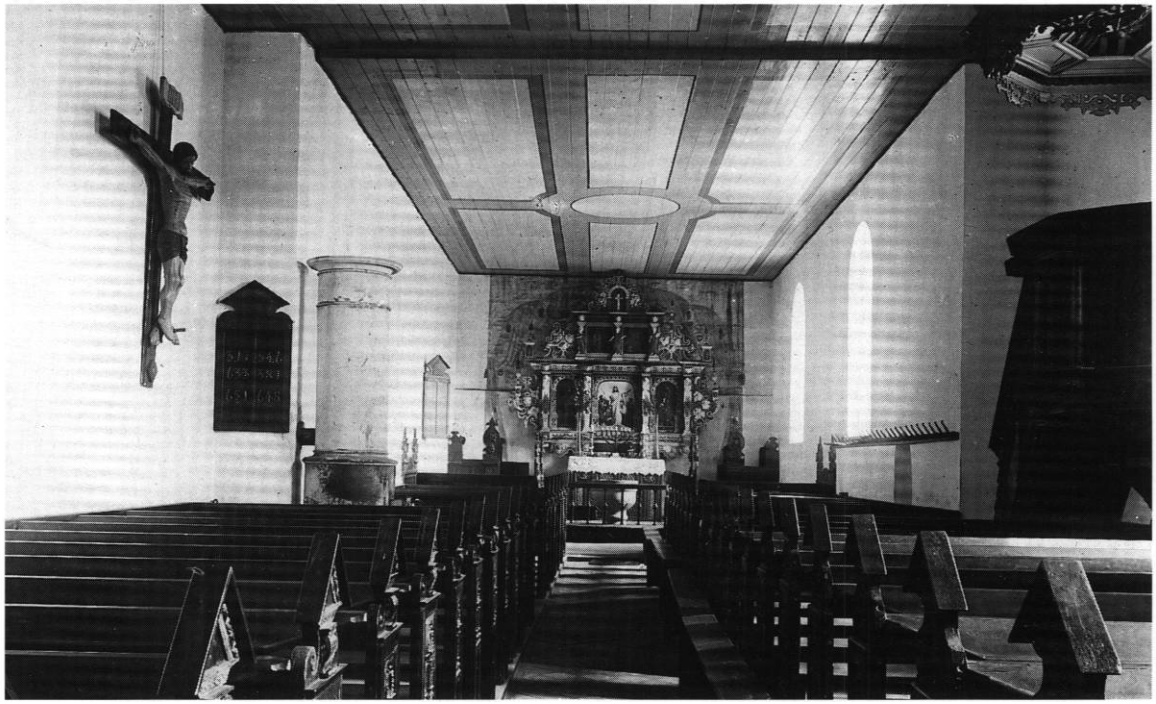

Fig. 54. Indre set mod øst o. 1915. Fot. i NM. - *Das Kircheninnere gegen Osten um 1915.*

Orglet, der var en gave fra brødrene Hans og Jens C. Hansen, Ganer Mølle, m.fl.[76] placeredes på det nye vestpulpitur bag en neutral gitterfacade.[77]

Salmenummertavler. 1) O. 1900, 51x71 cm, med profilfylding, hængecifre og spinkel profilramme, der står i gråt og lysegrønt, mens fyldingen er hvid. 2-8) 1916, 117x63 cm, med profilfylding, hængecifre og en rundbuegavl, der prydes af cirkelkors og flankeres af akroterier. Malet som nr. 1. 9) 1916, som nr. 2-8 men med to fyldinger, der står sortmalede med egetræsådret rammeværk. På kirkeloftet. †*Salmenummertavler,* 1882,[15] høj rektangulære med hængecifre og kronende trekantgavl; to ses på interiørfotografier fra før 1916 (jfr. fig. 54).

Præsterækketavler, 1916, to ens af egetræ med tandsnitramme, 147x93 cm, med påskrift i sorte versaler på hvid bund På udbygningens nordvæg flankerende midtpillen. En *†præsterækketavle* anføres i inventariet 1915.[15]

Pesttavle, opsat 1916 som erstatning for en †kalkmalet indskrift fra 1603 (jfr. s. 545). Tavlen svarer til præsterækketavlerne, men er lidt mindre, 112x74 cm. Dens tekst gentager den kalkmalede med fortsættelsen: »Sognet havde paa den Tid omtrent 400 Indbyggere«. Opsat på udbygningens nordvæg, vestligst.

Lysekroner og *lampetter* er fra 1962. På kirkeloftet henligger fem *lysekroner* fra 1916, udført i messing som store ringkroner (jfr. fig. 55).

Et *kirkeskib,* tremasteren »Immanuel«, er udført 1915 af farver Hans Jørgen Delfs. Skroget, med anker på agterspejlet, er malet lysblåt med rødt under vandlinjen.[78] Ophængt over stolene i skibets nordside.

Tårnur, 1939, leveret af Chr. Ørnholms Efterfølger, opsat i rødmalet støbejernsstel, hvorpå der er fæstnet to messingplader med graveret skriveskrift 1) »Chr. Ørnholms Eftf. Taarnurfabrik. 271 Løkken 1939«. 2) »Erindringsgave. Dette Kirkeur er skænket af Anders Kastbjerg og Hustru, Skjern. Tiden iler. Istandsat i Aaret 1939(?) i Skjern Kirke«. Værket, med lodder i form af cementtromler, står i et enkelt urhus af fyrrepanel med glasvinduer i tårnets mellemstokværk. *Skiver* i syd, vest og nord med »1940«, blåmalede med forgyldte tal på sort bund.

Fig. 55. Indre set mod øst o. 1920. Fot. i NM. - *Das Kircheninnere gegen Osten um 1920.*

Klokkespil, 1998, skænket af Knud Fabricius Poulsen, Skjern, og leveret af firmaet Thubalka, med 12 klokker, der er støbt af Eiisbouts i Holland. Opsat i tårnets tredje stokværk. Et tidligere †*klokkespil* fra 1949 var leveret af firmaet Sørensen i Brønderslev og havde otte klokker.

Klokker. 1) 1841, støbt af P. Meilstrup i Randers, tvm. 101 cm. Rigt profileret, om halsen reliefversalerne: »Bekostet 1841 af Kammer Herre Ridder C. F. O. Benzon og nogle af Sognets Beboere som eier af Kirketienden. Støbt af P. Meilstrup i Randers«. På legemet ses en krucifiksfigur i relief, modsat en Luthermedalje. Ophængt i slyngebom af eg.

2) 1928, støbt af De Smithske Støberier i Ålborg, tvm. 73 cm. Glat, bortset fra halsens dobbeltlister, der kanter et bånd med reliefversalerne: »Skænket 1928 til Minde om Johanne Marie Kier født Stilling. Gjort af De Smithske Klokkestøberier Aalborg«. Krone savnes, idet klokken er boltet direkte på en ny slyngebom af eg.

†*Klokker.* 1) Middelalderlig, en stor klokke, vejende 480 kg, afgivet ved klokkeskatten 1526-28.[79]

2) Messeklokke, middelalderlig, nævnt 1700 som 'en liden korklokke',[25] dvs. at den formentlig endnu hang i eller over koret.

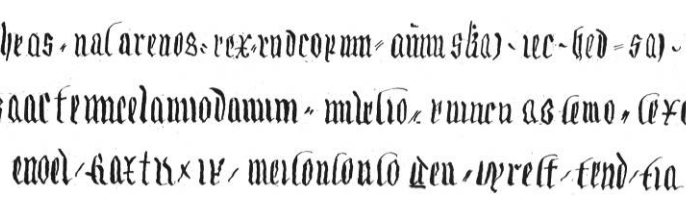

Fig. 56. †Klokke nr. 4, senmiddelalderlig, minuskelindskrift afskrevet 1807 (s. 570). Klokken var tilført 1604 fra Sahl kirke i Ginding hrd. - *†Glocke, spates Mittelalter, Minuskelinschrift, Abschrift 1807. Die Glocke wurde 1604 von der Kirche in Sahl überführt.*

3) Formentlig middelalderlig. Den var 1604 revnet, hvorfor bønderne i sognet skrev til kongen og fik lov til i stedet at få en klokke, som stod på Sahl kirkegård (Ginding hrd.). Hvad den vejede mere end deres egen klokke, som åbenbart skulle gives i betaling, ville bønderne betale med rede penge eller give kedelkobber for.[80] Klokkebyttet huskedes 1769, da det hed sig, at kirkens lille klokke 'i lensmændenes tid' var ført til Sahl i bytte for den, man nu havde (nr. 4).[32]

4) Senmiddelalderlig, tilført 1604 fra Sahl (Ginding hrd., jfr. †nr. 3). Klokken havde en vistnok trelinjet minuskelindskrift, som optegnedes af degnen Søren Højmark 1810 (fig. 56), øjensynligt i en så forfusket udgave, at man kun kan tyde den indledende, latinske gudspåkaldelse: »Iheos nasarenos rex rudcorum(!)... « (Jesus af Nazaret Jødernes Konge). Et efterfølgende »iec« (jeg) antyder, at indskriften herefter er slået over i dansk.[45]

Klokkestolen er i sin kerne ældre end 1600'erne, måske samtidig med tårnet. Den har dobbelte stivere og mange fornyelser i fyr. 1865 måtte klokkestolen befæstes, så at den ikke vaklede under ringningen.[15]

GRAVMINDER

Gravsten. 1) (Fig. 57), romansk, af rødbrun granit, 147x35 cm, med omløbende rundstav og en indhugget dekoration, der hovedsagelig er geometrisk. Oversiden er skakbrætagtigt inddelt i dobbeltfelter med et lidt større figurfelt lidt under stenens midte. Heri ses indhugget vistnok to frontale figurer, en mindre med kors på kroppen og øjensynligt en større bagved stående, der omslutter den mindre. Under figurfeltet findes fire tomme småfelter, over det otte felter med skrålinjer, stiliserede kors og et rudemønster.[81] Den lille figur skal eventuelt opfattes som afdøde, måske i en sammenhæng svarende til motivet på en samtidig gravsten i Egtved kirke.[82] Brugt som døroverligger i skibets nordportal (jfr. s. 537), hvor den formodentlig har siddet fra bygningens opførelse.

2) (Fig. 58), o. 1631, over Erick Petersøn i Ganer (jfr. prædikestol) fordum skriver og herredsfoged i Bølling hrd. i 38 år, †17. (?) nov. 1631 i sin alders 67. år, og hans hustru Ma[re]n Klavs Dater, †... marts 1629 i sin alders 53. år. Mørkegrå kalksten, 210x118 cm, stærkt sønderspræng og præget af cementreparationer, men endnu

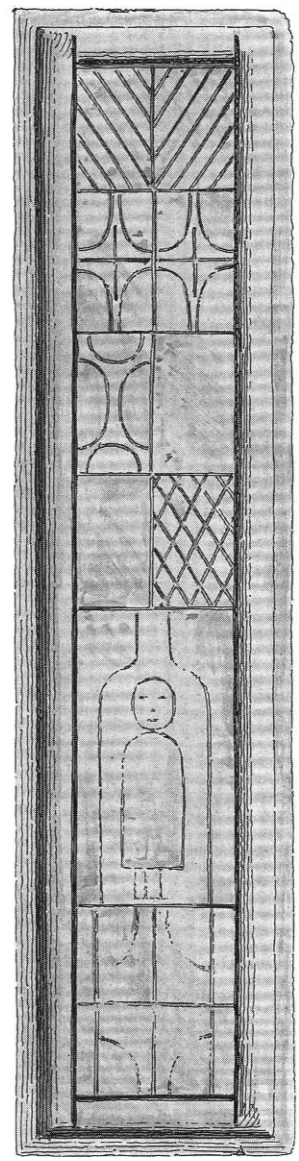

Fig. 57. Døroverligger i skibets nordportal (s. 536f.), formentlig udført som en romansk gravsten (nr. 1, s. 570). Tegning af Erik Schiødte 1883. - *Türsturz im Nordportal des Schiffs, vermutlich ursprünglich ein romanischer Grabstein.*

med den væsentlige udsmykning i behold. Stenens nedre del rummer et felt med gravskriften i reliefversaler, den øvre en fladrundbuet arkade med relief af den opstandne Kristus, der står med sejrsfanen i venstre hånd og den højre løftet velsignende. Arkadens vederlag er markeret af volutter, mens bueslaget ledsages af perlestav og midtdeles af en volutkonsol. Stenens hjørner har medaljoner med skrivende evangelister, og mellem de to nedre ses to kartoucheskjolde med ægtefællernes mærker: hans et bomærke over de nu ulæselige initialer »EP«,[83] hendes et Jesumonogram. Endelig løber langs stenens rand et skriftbånd med religiøs indskrift i reliefversaler.[84]

Gravstenen over Erik Pedersen, der som kirkeværge var ansvarlig for opsætningen af kirkens fornemme prædikestol, ligger på kirkegården syd for skibets gamle mandsdør. 1915 lå den sammesteds 'tæt sydvest for våbenhuset' og omtales som 'ret velbevaret og lidet slidt, men itubrudt og lappet med cement'.

†Gravsten. 1-2) To små ligsten fra begyndelsen af 1800'erne nævntes 1915 som henstående i tårnrummet.

†Gravskjold, o. 1724, med våbener for Joachim Werner von Bülow, †1724, og hans 2. hustru Eva Sophie v. d. Lühe, der 1711 fik gjort Lundenæs til stamhus (jfr. †alterklæde, †alterstaffering 1716 og †altersølv). Det beskrives som et dobbelt våbenskjold i snitværk, det ene våben von Bülows, det andet med 'en port eller et tårn i skjoldet og en stående figur på den kronede hjelm'. Gravskjoldet hang på skibets vestvæg over (†)pulpituret indtil 1883, da det blev kasseret.[85]

Under udgravningen til ombygningen 1916 fremkom flere ældre *†begravelser.* Således fandtes lige op ad det gamle kors nordmur en velbevaret *†kiste* rummende pastor Just Frederik Hammerich (†1761). *Kistepladen,* der ved fremkomsten endnu var læselig,[86] blev opsat i det nye præsteværelse og er siden lagt på kirkeloftet. Den er af bly, højoval, 31,5x26 cm, med tungekant, rester af ornamentrand og versalskrift. Læses kan hovedsagelig: »1761« og »Præst i S[kjern]«. Kistepladen er fæstnet til plade af blankt egetræ fra 1916, 45x39 cm.

Fig. 58. Gravsten nr. 2, o. 1631, over herredsskriver og herredsfoged i Bølling hrd., Erik Pedersen i Ganer (s. 570). HW fot. 1999. - *Grabstein, um 1631, für Erik Pedersen in Ganer, Hardesschreiber und Vogt im Gerichtsbezirk Bølling.*

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ringkøbing amt i almindelighed henvises til s. 54f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 56f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet. Synsprot. 1862f.

LAVib. *Skjern præsteark.* Kirkeudvidelse 1909-15 (C 541.20).

NM. Notebøger. Søren Abildgaard VIII, 29. *Indberetninger.* Erik Schiødte 1883 (bygning og inventar). Chr. Axel Jensen 1915 (bygning og inventar). Niels Termansen 1915 (altertavle og prædikestol) og 1916 (altertavle). Peter Kr. Andersen 1917 (altertavle). Georg N. Kristiansen 1958 (herskabsstole) og 1962 (stolegavle, krucifiks, alterbordspanel m.m.). - *Tegninger og opmålinger.* Opmåling af alterstage ved H. B.

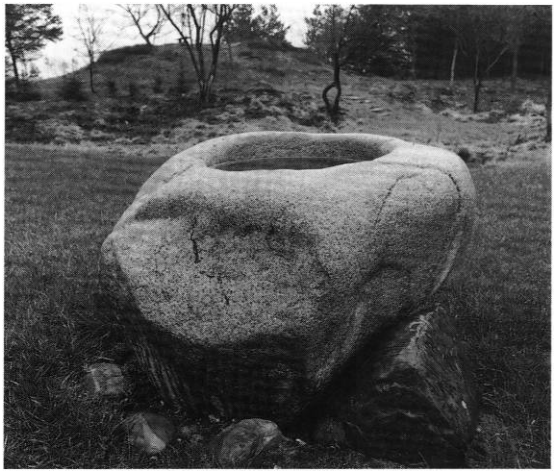

Fig. 59. *Vievandskar, middelalderligt, af granit (s. 553). Jesper Weng fot. 2000. - *Weihwasserbecken aus Granit, mittelalterlich.*

Storck 1871. Opmålinger af font, granitdetaljer, romansk gravsten, stolegavl samt kirkens grundplan ved Erik Schiødte 1883. Plan af kirken og snit af skibets nordmur ved P. Ingolf Christensen 1915. Opmåling af spedalskhedsvindue ved Chr. Axel Jensen 1915. Møbleret plan 1915, usigneret. Farveprøver på lærred fra altertavlen ved Niels Termansen 1916. Kalke af malerirester på altertavlens søndre storfelt (1916), usigneret. Kalke af dekoration på prædikestolens opgang (1916), usigneret. Kalker af seks malerier på orgelpulpitur samt opmåling af orgelpulpitur ved J. Th. Madsen. Tegning af pulpiturbrystning med angivelse af farveprøver ved J. Th. Madsen. Opmåling af orgelpulpitur og forslag til orgel ved Hother Paludan 1940. Tegninger til orgel ved Vilhelmsen & Kristensen 1985.

Litteratur. Erik Strandbygaard (red.), *Udvidelsen og Restaureringen af Skjern Kirke ved 25 Aars Dagen for Indvielsen.* Udgivet af Skjern Menighedsraad 1940. - *Skjern kirke,* udg. af menighedsrådet, u.å.

Historisk indledning ved Mogens Kragsig Jensen og Niels Jørgen Poulsen, bygningsbeskrivelse ved Niels Jørgen Poulsen, inventar og gravminder ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler), redaktionssekretær Annelise Olesen, tysk oversættelse ved Ines Grothmann. Redaktionen afsluttet 2000.

[1] *DiplDan 2.* rk. XII, 75.

[2] Alfred Kaae, »Lundenæs len. Et bidrag til dets historie«, *HaÅrb* 1959, 27-126. - Lundenæs er omtalt i de skriftlige kilder første gang 1406.

[3] Iflg. slottets inventarium 1651 fandtes i ladegården et 'gulv' med tiendekorn, hvoraf der skulle ydes dels til kongen, dels til kirkerne i Skjern og Faster. Jfr. A. Sørensen, »Lundenæs Slots Inventarium 1651«, *HaÅrb* 1943, 20-35.

[4] *Oldemoder 111.*

[5] *Kronens Skøder* II, 92.

[6] RA. *DaKanc.* F.58. Originale skøder til kongen på jus vocandi.

J. Strandbygaard, »Skjern Kirke og dens Tiende«, *Udvidelsen og Restaureringen af Skjern Kirke ved 25 Aars Dagen for Indvielsen,* udg. af Skjern Menighedsraad 1940, 17-24.

[8] *KirkehistSaml* 2. rk. VI, 1872-73, 513-14.

[9] *KancBrevb* 13. sept. 1560.

[10] *PræsteindbWorm* I, 1970, 151-52.

[11] *Hans Adolph Brorson. Visitatsberetninger og breve,* udg. ved L.J. Koch 1960, 21.

[12] Jfr. F. Elle Jensen, *Pietismen i Jylland,* 1944, 69-70.

[13] LAVib. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1788-92 (C 4.190).

[14] Jørgen Olrik, »Skattefund fra Skern Kirke«, *Ark-Mus,* 2. rk. I, 1925, 22-25, og Fritze Lindahl, *Skattefund. Sølv fra Christian IVs tid,* 1988, 198-200.

[15] Synsprot. 1862ff.

[16] Indb. ved Chr. Axel Jensen 1915.

[17] Synsprot. 1862ff. Portalen omtales her som 'den østlige stette med ligport'.

[18] I fodgængeråbningen er kun den rundbuede afslut-

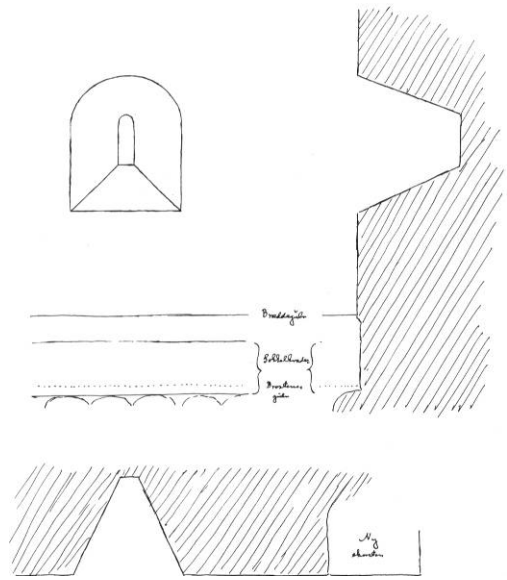

Fig. 60. Såkaldt †spedalskvindue vestligt i korets sydmur, fjernet med muren 1915 (s. 538). Øverst indvendig opstalt og snit set mod øst, nederst plan. Skitsemæssig opmåling ved Chr. Axel Jensen 1915. 1:50. - *Vermutetes †Hagioskop im westlichen Teil der Chorsüdmauer, zusammen mit der Mauer 1915 entfernt. Zuoberst Aufriss des Kircheninneren und Schnitt gegen Osten, zuunterst Grundriss. Skizzierte Aufmessung 1915.*

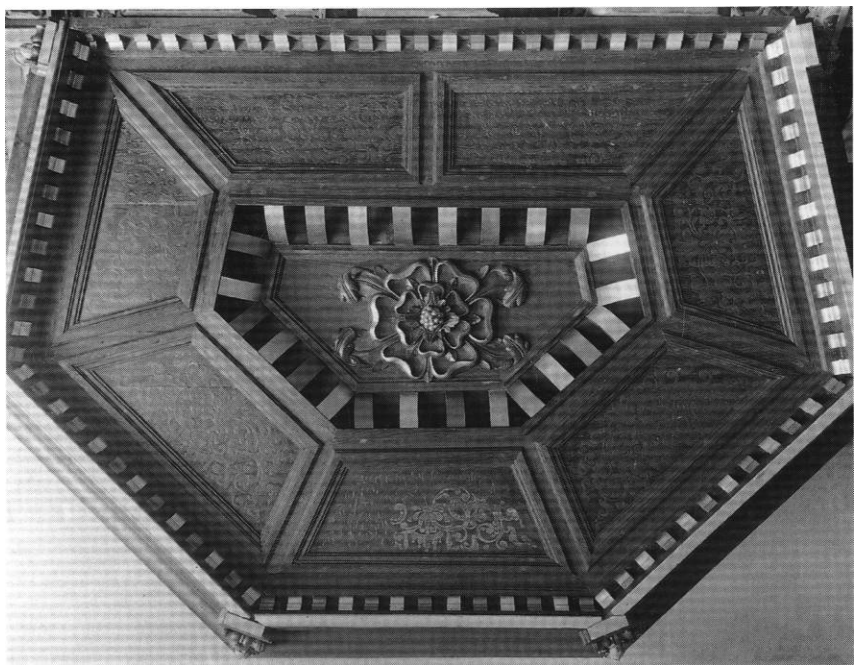

Fig. 61. Prædikestol 1627, himlens loft (s. 558). Niels Termansen fot. 1915. - *Kanzel 1627, Decke des Schalldeckels.*

ning falset. Buen over porten er nærmest en fladrundbue.

[19] Plan 1:200 af C. Th. Sørensen, dateret 16. juni 1945. Ved embedet.

[20] I Thy og på Mors kendes adskillige sådanne lavtsiddende 'spedalskvinduer', normalt vestligt i korets sydmur *(DK Tisted* 1062). I Ringkøbing amt er bevaret et vindue i Tørring (Skodborg hrd.); jfr. også Bov *(SJyll* 2026) og Hvirring (Århus amt).

[21] Iflg. kirkesynet 1700 var muren på tårnets syd- og vestside 'lidet udskredet på tvende sider'. LAVib. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1696-1775 (C 4.189).

[22] 1862 ønskede synet, at der blev muret tre trappetrin ved 'tårnets ydre indgangsdør'.

[23] Jfr. f.eks. Øse og Tjæreborg, *DK Ribe* 1607 og 1841.

[24] I Rinkenæs og Kværs *(DK SJyll* 1937 og 1952) blev triumfmuren med tilhørende taggavl først fjernet i de følgende århundreder.

[25] LAVib. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1696-1775 (C 4.189).

[26] LAVib. *Ribe bispeark.* Biskop Mathias Anchersens visitatsbog 1732-38 (C 4.844a).

[27] L. Pedersen, »Udvidelsens Historie«, *Udvidelsen og Restaureringen* (note 7) 25-45.

[28] En blyantsskitse i byggeprotokollen viser, at man en tid overvejede at lægge udvidelsens hovedafsnit i syd og indgangen i nord. Det endelige resultat blev en spejlvending af denne skitse.

[29] Kun gavltrekanternes øvre del er af tegl, idet kvaderstensfacaden er ført op til et niveau svarende til tre skifter over murkronen.

[30] LAVib. *Skjern præsteark.* Kirkeudvidelse 1909-15 (C 541.20).

[31] Afskrevet i Chr. Axel Jensens indb. 1915.

[32] *DaAtlas* 742f.

[33] Chr. Axel Jensen i *Udvidelsen og Restaureringen* (note 7) 59-67. Oplysningen må anses for tvivlsom, da †alterbordet næppe var ældre end 1558.

[34] Beskæringen til 1½ fag må være foretaget 1915.

[35] De 1962 fjernede nyere farvelag var to overstrygninger med egetræsfarve, den seneste fra 1916.

[36] Se generelt Jensen, *Snedkere* 37ff., hvor Skjern kirkes alterbordsforside nævnes s. 39 og 47.

[37] Bag på maleriets lærred er anført: »Copi 'Cristus Consolator' efter Carl Bloch malet af C. Emil Lund«.

[38] Inden stafferingens fornyelse blev det ret medtagne træ afætset og 'godt udvasket og neutraliseret for sæbestoffet'.

[39] Indskrifterne er hentet bl.a. fra kirkens prædikestol, fra et alterbord i Velling kirke (Hind hrd.) og Varde kirkes prædikestol.

[40] Jfr. s. 477 med note 25.

[41] Her ses også de mærkeligt slanke karyatider, ligeledes på prædikestolene i Hanning, Sdr. Lem (Hind hrd.) og Dejbjerg. De to sidste prædikestole har endvidere relieffer af den opofrende pelikan og Fugl Føniks, der er udført efter samme model som Skjerntavlens fritskårne fugle på topgesimsen.

[42] Det fundne er omhyggeligt dokumenteret i indb.

Fig. 62. Løvehoved, udsnit af prædikestol 1627 (s. 555). HW fot. 1999. - *Löwenhaupt, Kanzelausschnitt 1627.*

til NM vedlagt en farveprøve (på lærred) med gengivelse af 9 benyttede farvetoner.

[43] Mens sidefelternes malerirester er overmalede, findes storfeltets egepanel bevaret på kirkeloftet. Det udgøres af to planker, 105x92 cm og har nu kun helt få farvespor tilbage. Søndre sidefelts farverester er 1916 dokumenteret på en kalke.

[44] Søren Abildgaard, notebog VIII, 29. Abildgaard nævner også S. Kristoffer, men ingen 'S. Chilianus'.

[45] *Præsteindb 1807,* 69.

[46] NM. *Korresp.*

[47] *Udvidelsen og Restaureringen* (note 7) 70f.

[48] Om vievandskar, se Sophus Müller i *ÅrbOldkHist* 1888, *KultHistLeks,* art. Vigvattenskar samt Jens Ingvordsen, »Vandkar af sten«, i *Skanderborg Museums Årbog* 1988.

[49] Indb. ved Torben Egebjerg i Skjern Museum.

[50] Ved denne lejlighed blev korset forbedret med en egentlig overskramning i samlingen, og korsarmen flyttedes noget op.

[51] *Udvidelsen og Restaureringen* (note 7) 66. Da det videre hedder, at skranken havde adskilt den østlige del af koret fra resten af kirken, er det muligt, at der har været tale om en alterskranke.

[52] Se Claudi Annette Meier, *Heinrich Ringerinck und sein Kreis,* Flensburg 1984, med Abb. 27, og Georg Garde, *Danske silkebroderede lærredsduge fra 16. og 17. århundrede,* 1961, 27f.

[53] Marie Mauquoy-Hendrickx, *Les estampes des Wierix,* Bruxelles 1979, pl. 28.

[54] *Solis Billedbibel* genudgivet af forlaget Wormianum, Højbjerg 1986, 103-106. Se også *Garde* 1961 (note 52), 231ff.

[55] Carl Nordenfalk, »The Five Senses in Flemish art before 1600«, *Netherlandish Manerism. Papers given at a symposium in Nationalmuseum, Stockholm, September 21-22, 1984,* Sthlm. 1985, 135ff. Stikserien blev senere eftergjort med variationer, men motiverne i Skjern slutter sig så nær til originalserien fra 1561, at den må formodes at have været forlæg.

[56] Ørnen, hunden og aben optræder bl.a. på grund af deres gode udvikling af de respektive sanser. Bådens forhold til følesansen synes mere subtil, idet den dels kan ses som en parallel til den berøringsfølsomme skildpadde (også afbildet på forlægget), dels kan spille på den satiriske litteraturs såkaldte 'Narreskib', hvor alskens unævnelig berøring gik i svang. Se *Nordenfalk* (note 55).

[57] *Resen* 148.

[38] Man kunne således forestille sig, at kontakten til billedskæreren var formidlet af lensmanden Ulrik Sandberg (1603-37) kort før han måtte flygte fra slottet som følge af Wallensteins besættelse 1627. Se *Kaae* 1959 (note 2) 56f.

[39] Chr. Axel Jensen i *Udvidelsen og Restaureringen* (note 7) 64 samt især Merete Bergild og Jens Jensen (Bergild), »Asmild Klosterkirkes Altertavle. Mesteren og hans øvrige arbejder i Hee, Gudum og Sall«, *Fra Viborg Amt* 1984, 52ff.

Fig. 63. (†)Præstestol, o. 1800, udført af ældre stoledele (s. 562). Forgavlene tjener nu i herskabsstolene, den synlige baggavl fra 1500'erne (1558?) er 1916 sat på loftet sammen med en del af panelet. Chr. Axel Jensen fot. 1915. -(†)*Pastorenstuhl, um 1800, aus älteren Gestühlsteilen gefertigt. Die Vorderwangen sind in den Herrschaftsstühlen zu finden, die sichtbare hintere Wange (aus 1558?) wurde 1916 zusammen mit einem Teil des Paneels an der Decke angebracht.*

[60] *Merete Bergild og Jens Jensen 1984* (note 59).
[61] Opsætningsplanen tog i første omgang ikke højde for det nu overflødiggjorte opgangspanel, et forhold der rådedes bod på, ved at stolen rykkedes lidt mod vest, så panelet kunne få sin nuværende plads.
[62] Jfr. eksempelvis s. 501 og Billum kirke, *DK Ribe* 1097ff.
[63] Yderligere et topstykke som lågernes er henlagt på kirkeloftet.
[64] *DaAtlas* 742f. benævner fejlagtigt Henrik Langes hustru som 'Mette Skram'.
[65] Søren Abildgaard, notebog VIII, 29.
[66] *Kaae* 1959 (note 2) 56.
[67] RA. *Amtsrgsk.* Kontributionsrgsk. Lundenæs-Bøvling amter 1703-05 (=film M 37197). Jfr. Alfred Kaae, »41 Træheste og 5 pæle til militsens øvelsespladser«, *HaÅrb* 1966, 57ff.
[68] Christie, *Ikonografi* II, 195f. Serien er måske fra 1607. Jfr. Ebbe Nyborg, »'Hans og Sten Maler af Ribe'. Om Ribes malermiljø og dets 'marked' i 1600'ernes Vestjylland«. *Synligt og usynligt. Studier tilegnede Otto Norn* 1990, 144f.
[69] Bueslaget på de gamle malerier må skyldes opmaling i 1800'erne (jfr. ndf.).
[70] Chr. Axel Jensens indb. 1915, heri også suppleringen af indskriften.
[71] Det havde 1940-41 været restaurators ønske også at genbruge det gamle rammeværk.
[72] Samtlige seks orgelstemmer fra 1883 blev genanvendt i Frobenius-orglet 1940 (†orgel nr. 2). Deres navne var her Gedaktpommer 16', Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Gedaktfløjte 4' og Oktav 2'.
[73] *Organist- og Kantorembederne, 4.* udg. 1944.
[74] Synsprot. 1862f. En sølvplade, der opbevares ved kirken, bærer følgende inskription: »I Aaret 1883 skjenkede Hans Ebbesen i Gauer [sic!] Mølle og Hustru, Ane Catrine Christensdatter dette Orgel til Skjern Menighed, denne til Opbyggelse men Gud til Ære. Herren lade sin Velsignelse hvile over Giverne! han lade Gaven blive til Velsignelse for os Alle!«.
[75] De to nye stemmer var en Skalmeje og en Æoline. Skalmejen var kun en midlertidig erstatning for en Trompet, der ikke lod sig skaffe på grund af krigen. Trompeten blev først indsat 1920. Jfr. *Udvidelsen og Restaureringen* (note 7) 68. Orgelfacadens udseende efter flytningen 1915 kan anes på fotografiet fig. 55. Den havde ét rektangulært pibefelt, placeret helt fremme i murplanet.
[76] En sølvplade, der opbevares ved kirken, bærer følgende inskription: »Aar 1940. 25 Aar efter Kirkens Udvidelse blev dette Orgel ombygget og udvidet fra 8 til 15 Stemmer og anbragt paa et nyt Pulpitur. Skænket af Brødrene Hans og Jens C. Hansen Gauer [sic!] Mølle, med flere. Gud til Ære og Skjern Menighed til Opbyggelse«.
[77] Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant og på dennes internethjemmeside.
[78] I skroget er nedlagt en flaske med et brev, der oplyser, hvornår og af hvem skibet er skænket. Jfr. *Udvidelsen og Restaureringen* (note 7) 55.
[79] RA. *Reg. 108A, nr. 21. Rgsk. ældre end 1559.* Fortegnelse over indkrævede klokker.
[80] *KancBrevb* 21. marts 1604.
[81] Hinrichsen, *Grabsteine* III, 822.
[82] Løffler, *Gravsten,* fig. 74 samt nærmere R. Volf, »Den romanske gravsten i Egtved«, *Ico* 1978 nr. 1, 35ff.
[83] Initialerne læstes af Chr. Axel Jensen 1915.
[84] Som gravskriften er randskriften nogenlunde til stede men vanskelig at læse i stenens nuværende tilstand. For gravskriftens vedkommende foreligger en afskrift ved Chr. Axel Jensen 1915.
[85] Indb. ved Erik Schiødte 1883 og Chr. Axel Jensen 1915. I NM.
[86] *Udvidelsen og Restaureringen* (note 7) 52.

Fig. 64. Apostlen Peter, pulpiturmaleri 1630, efter fremdragelse 1930 (s. 564f.). Peter Kr. Andersen fot. - *Der Apostel Peter, Emporengemälde 1630, nach dessen Auffindung 1930.*